

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 9 Sayı/ Issue 22 Ağustos/ August 2020 s. 233-279
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut338>
Mainz-Almanya/ Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çok Dilli Bir Sözlük İncelemesi: Tercümanü'l-Lügat¹

A Multilingual Dictionary Analysing: Tercümanü'l-Lügat

Öz

Anlamın karşılığını tanımlamak için ortaya çıkan *karşılıklık* kavramı, 19. yüzyıldan itibaren dil bilimi alanında incelenmeye başlamıştır. Araştırmacılar tarafından çoğunlukla anlam bilimsel bir bakış açısıyla ele alınan kavram, yapılan çalışmaların yön değiştirmesiyle eş dizimlilik, söz dizimi gibi alanlarda da dikkat çekmeye başlamıştır. Bu araştırmacılar arasında karşılıklı en kapsamlı olarak inceleyen kişi olan Steven Jones (2002), karşılıklık konusunda en fazla müracaat edilen nitelikli bir eser meydana getirmiştir. Bu çalışmada Steven Jones'un karşılıklık sınıflandırmasından yola çıkılarak yeni bir sınıflama önerilmiştir. Karşılıklık türlerinden bahsedilerek karşılıklık işlevli söz dizimsel yapılar, anlam bilimsel ve edimsel bir yaklaşımla incelenmiş ve bu yapılar; *ilgeç*, *bağlaç*, *ulaç* ve *tekrar grupları* olarak sınıflandırılmıştır. Karşılıklık işlevli söz dizimsel yapı çözümlenmesi yapılarak 2018 yılındaki haberleri içeren bir gazete derleminden seçilen karşılıklık tümceleri, barındırdıkları karşıt sözcük çiftlerine göre belirlenen söz dizimsel yapılar ile ilgili başlıklar altına dâhil edilmiştir. Ayrıca karşıt sözcük çiftlerinin hangi karşılıklık türüne girdiği açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda karşılıklık ilişkilerinin sözcüksel ve söz dizimsel bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: karşılıklık, karşılıklık türleri, söz dizimsel karşılıklık.

Abstract

It is very important to bring our dictionaries written in the past to the present and to examine these dictionaries from the point of view of lexicography theories. In particular, historical dictionaries have not been subjected to a comprehensive evaluation due to theoretical gaps in the lexicography literature. Although the graduate studies carried out under the title of "lexicographical analysing, these studies are mostly in the form of grammatical studies related to the dictionary along with the translation writings of dictionaries. Therefore, such studies do not provide comprehensive information on many important features such as dictionary-user relationship, structure and functions of the dictionary. Comprehensive dictionary analysing are needed for the preparation of user-friendly dictionaries. In this study, "The Modern Theory of Lexicographic Functions" developed by researchers at the

Eyüp ACAR*

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Öğr. Görevlisi Dr.
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Tavşanlı Meslek Yüksekokulu, Ankara-Türkiye.
Elmek: eyyup.acar@dpu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4732-0231>

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 28.06.2020
Kabul Tarihi: 24.07.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

¹ Bu makale ESOĞÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Erdoğan BOZ'un danışmanlığında yapılan Tercümanü'l-Lügat (Sözlükbilimsel İnceleme, Metin) adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Yapılan doktora tezi ve yazılan bu makale sözlüğün I. cildi ile sınırlıdır.

Center for Lexicology of Aarhus University was adopted as a method and applied on Tercümânü'l-Lügat (TL).

Keywords: antonym, types of antonym, syntactic antonym.

Giriş

Sözlük, en temel iletişim aracı olan dilin anlaşılabilmesi, nesillerin ve toplumların birbirlerini anlaması ve birbirleri ile iletişim kurması yönünden önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple sözlükler aslında en temel kaynak kitaplardır. Bugün genel sözlüklerden uzmanlık alanı sözlüklerine, kökenbilgisi sözlüklerinden deyim, atasözü ve argo sözlüklerine, öğrenci sözlüklerinden hemen hemen herkesin kullanmakta olduğu elektronik sözlüklere kadar büyük bir sözlük çeşitliliği vardır.

Geeraerts "Sözlükbilim boşlukta yer alan bedensiz bir faaliyet değildir; gerçek dünya bağlamında bir iletişim eylemidir " der. Çok önemli bir işleve sahip olan sözlüklerin nasıl hazırlanması gerektiği, neleri içereceği, nasıl düzenleneceği, hangi kullanıcılara hitap edeceği vb. üzerine bilinmeyenlerin ortaya çıkartılması, hazırlayıcı-sözlük-kullanıcı ilişkisi bakımından yeni hazırlanacak sözlüklere olumlu anlamda yansıtacaktır. Sözlükçülük veya uygulamalı sözlükbilimi diye isimlendirilen alan 19. yüzyılın başından itibaren kuramsal sözlükbilim araştırmaları ile desteklenmeye başlamış ve böylece daha işlevsel sözlükler hazırlanmıştır. Sözlüklerin amaçladığı sözlük fonksiyonları ile ilgili son birkaç yılda önemli sayıda çalışma yapılmıştır. Tek dilli sözlüklerle karşılaştırıldığında iki dilli ve çok dilli sözlükler üzerine yapılan çalışmalar çok geride kalmıştır. Bu çalışmada, çok dilli bir sözlüğü (Tercümânü'l-Lügat) sözlükbilimi kuramlarının bakış açısıyla incelemek ve sözlükbilimi alan yazınına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

1. Yazar ve Eser

1.1. Nâzım bin Muhammed

Yazarla ilgili olarak çok açık ve seçik bilgilere ulaşılamamaktadır. Gökçe (1998) "Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri" isimli eserinde Nâzım bin Muhammed, Bursalı Mehmet Tâhir "Osmanlı Müellifleri" isimli eserinde "Fazilet sahiplerinden Nâzım Efendi..." ve Mehmet Nuri Alpak "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları" isimli yüksek lisans tezinde Nâzım bin Mehmed ismini kullanmışlardır. Eserin ikinci cildinin son verisinde:

"bi-teofikillahi'l-melikü'l-vehhâb muââóóó àani's-sehv ve'l-àalauât èalâ ôimmeti Nâôm bin Muóammed aóúâru'û-ùullâb, sene tisèa ve âemânî ve miéete elf ve'l-óamdülillahi rabbilalemîn, âümme Hüseyin Remzi"

"Talebelerin en hakiri Nâzım bin Muhammed'in zimmetinde, bağışlayanların Meliki Allah (cc.)'ın yardımı ile hata ve yanlışlardan arınmıştır, sene 1289, Allah (cc.)'a hamd olsun" ibareleri bulunmaktadır. Yazarın ismi ile ilgili olarak Muhammed (محمد) ism-i şerîfi yazılırken mim (م) harfi üzerinde şedde (◌̣) kullanılmıştır. Dolayısıyla Nâzım bin Muhammed biçiminde okumak daha doğru olacaktır.

1.2. Tercümânü'l-Lügat (TL)

Eser, kendinden önce yazılmış çok dilli sözlüklerle usul ve yazım özellikleri bakımından benzerlik göstermesi yanında belirgin farklılıklara da sahiptir. İki cilt ve toplamda 995 sayfadan oluşmaktadır. Asli dil Türkçe olmakla birlikte sözlük

TL'de ilk olarak Arapça maddebaşları için dar bir sütun, hemen yanında bu maddebaşlarının Türkçe tanımlarının ve Farsça karşılıklarının yazıldığı ilkinde göre daha geniş bir sütun; ikinci olarak Farsça maddebaşlarının yazıldığı dar bir sütun, hemen yanında bu maddebaşlarının Türkçe tanımlarının ve Arapça karşılıklarının yazıldığı daha geniş bir sütun ve son olarak Türkçe maddebaşlarının yazıldığı dar bir sütun, hemen yanında varsa Türkçe tanımı, Arapça ve Farsça karşılıklarının yazıldığı geniş bir sütun olmak üzere bir sayfa toplamda 6 sütundan oluşmaktadır. Arapça, Farsça ve Türkçe sütunlar arasındaki çizgiler belirgin bir biçimde verildiği için her sayfa üç ayrı cetvelden oluşmaktadır.

Sözlük taş baskı olduğu için maddebaşları, tanımlar, Arapça ve Farsça karşılıkların tamamı el mahareti yazılmıştır. Bu sözlükteki yazım özelliklerini diğer sözlüklerde de bulmak mümkündür, ancak sözlük kendi nevine münhasır yazım özellikleri ve işaretler de içermektedir. Cetveller arasında yazım ve işaret farklılıkları vardır; özellikle de Türkçe cetveli yazım ve kullanılan işaretler bakımından Arapça ve Farsça cetvellerden daha zengindir. Bu sebeple yazım ile ilgili tespitlerin müstakil alt başlıklar halinde verilmesi daha doğru olacaktır.

Arapça Cetveli: Eserin I. cildi ile sınırlı olmak üzere bu cetvelde 8731 Arapça maddebaşı, bu maddebaşlarının Türkçe tanımları, Farsça karşılıkları yer almaktadır. Cetvelin yazım özellikleri ile ilgili tespitler şunlardır:

- i. Arapça maddebaşlarında harekeli tam yazım kullanılmıştır.
- ii. Arapça maddebaşlarına ait Türkçe tanımlarda hareke kullanılmamıştır.
- iii. Arapça maddebaşlarının Farsça karşılıklarında harekeli tam yazım kullanılmıştır.
- iv. Harekeli yazım sözcüğün türüne göre farklı şekiller almaktadır:
  - Tekrar eden sessizler şedde+sükun ile gösterilmiştir, أَبْرُ [eberr]
  - Sakin olan son ses hareke ile gösterilmemiştir, قَوْل [úavl]
  - İsm-i mensûb, "ye" (ي) + "şedde" (◌) ve "ye" (ي) + "şedde" (◌) + "sükun" (◌) ile gösterilmiştir, جَاهِلِي [câhili], هَجْرِي [hicrî].
- v. Hemen hemen bütün sözcüklerde med harfi olan "ye (ي)", elif-i maksûra (ي) ile gösterilmiştir.
- vi. Türkçe maddebaşlarının Arapça karşılıkları verilirken Türkçe'ye girmiş ve etkin olarak kullanılan birçok Arapça sözcükte tâ-i merbûta [bitişik, yuvarlak "te" (ة)], "he" (ه) ile gösterilmiştir: [ölmek-738: **vefâ**(h)], [bahşış-839: **nième**(h)], [bahçe-929: **cenne**(h)], [bilmezlik-1089: **cehâle**(h)], [bok-1191: **necâse**(h)], [pişmanlık-1078: **nedâme**(h)], [buyruk-1252: **itaèa**(h)], [temizlik-1320: **tahâre**(h)], [der-1755: **ücre**(h)], [dinlenmek-1839: **râha**(h)], [zaman-1989: **müdde**(h)], vb. Bazı sözcüklerde de tâ-i merbûta (bitişik, yuvarlak "te" (ة) ile gösterilmiştir: [düşmanlık-1896: **adâve**(t)], [sevmek-209: **muhabbe**(t)], [suç etmek-2419: **cinâye**(t)], [tanıklık-2539: **şehâde**(t)], vb. Tâ-i merbûta [bitişik, yuvarlak te (ة)] ile ilgili belirgin bir kullanım yoktur.
- vii. Bazı Arapça maddebaşlarına ait birden fazla tanım ve karşılık verilmiş, bu tanım ve karşılıkları birbirinden ayırabilmek için aralarına nokta (.) konmuştur. Maddebaşına ait ikinci bir anlam verilmek istendiğinde "ve" (و) bağlacı ilave edilmiştir.

viii. Eğer Arapça cetveli içerisindeki bir sözcük parantez içerisinde verilmiş ise bu, sözcüğün Farsça'da Arapça'daki şekliyle kullanıldığına,² yine Arapça cetvel içerisindeki sözcük sadece soluna tek parantez “ (“ işareti alarak yazılmışsa sözcüğün Türkçe'de aynı şekilde kullanıldığına işaret eder.

Farsça Cetveli: Bu cetvelde 7877 Farsça madde başı, bu madde başların Türkçe tanımları ile Arapça karşılıkları bulunmaktadır. Bu cetvele ait yazım özellikleri şunlardır:

- i. Farsça madde başlarında harekeli tam yazım kullanılmıştır.
- ii. Farsça madde başlarına ait Türkçe tanımlarda hareke kullanılmamıştır.
- iii. Farsça madde başlarının Arapça karşılıklarında harekeli tam yazım kullanılmıştır.

iv. Bazı Farsça harflerin yazımında (٠) üç nokta kullanılmıştır (یا. چا. ژ). kâf (کاف) için nokta konulmayıp keşide (ك) çekilmiştir. Ancak birçok sözcükte müellifin keşide kullanmaması sözcüğün okunuşunu zorlaştırmaktadır. **k(g)erşe nümûden, k(g)iristen, bük(g)üşten, direnk(g)îden** vb.

v. Farsça sözcüklerin muhtelif anlamlarını ayırabilmek amacıyla aralarına bir nokta (.), sözcüğün ikinci bir anlamına geçildiğinde ise “ve” bağlacı (و) konulmuştur.

vi. Farsça cetvelindeki bir madde başı parantez içerisinde verilmiş ise bu durum o sözcüğün Arapça'da da aynı şekilde kullanıldığına işaret etmektedir; tek parantez işaretinin (') madde başının yazımından sonra kullanılması ise, bu sözcüğün Türkçe'de aynı şekilde kullanıldığına işaret eder.

Türkçe Cetveli: Bu cetvelde 2657 Türkçe madde başı, bu madde başlarının Arapça ve Farsça karşılıkları yer almaktadır. Bu cetvel ile ilgili yazım özellikleri şunlardır:

i. Türkçe cetveli hazırlanırken bütün madde başları meftûha, maksûre ve madmûme (üstünlü, esreli ve ötreli) şeklinde üç hareke üzerine dizilmiştir.

ii. Türkçe madde başlarında Arapça ve Farsça madde başlarında olduğu gibi harekeli tam yazım görülmez. Öyle ki I. cildin ortalarına kadar hemen hiç hareke yoktur. Bu durum bazı sözcüklerde okuma sorunu oluşturmaktadır. آغز توفكى ، اكير ، اك ، أز غاشمق . آصى ربرى ، اكك ، آصى ربرى ، gibi.

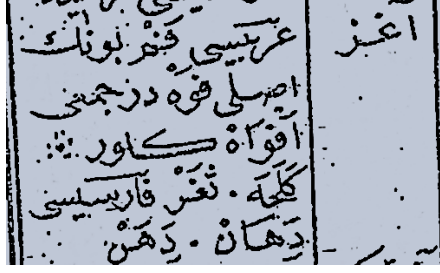
iii. Ünlüleri göstermek için med (ا و ي) harflerinden yararlanılmıştır. (أبوجهل قارپوزى) . (ebucehil karpuzu), (أبه كومه جى) (ebegümece).

iv. Türkçe madde başlarının Arapça ve Farsça karşılıklarına ait farklı kullanımlar aynı sözcük üzerinde gösterilmiştir. Sözlükte bu duruma çokça örnek verilebilir:

² Örnek: (أبئله) / بون و احمق اولان (Ebleh): Bön ve ahmak olan. Ebleh sözcüğü Farsça cetvelde parantez içerisinde verilmiştir. Bu durum sözcüğün Arapça'da da aynı şekilde olduğunu ifade etmek için sözlükte kullanılan bir yöntemdir. Ebleh kelimesi, Farsça cetvelde gösterildiği için Arapça cetvelde gösterilmemiştir.

Kesit 2: Farsça karşılıklara ait sözlük birimlerin aynı sözcük üzerinde gösterimi

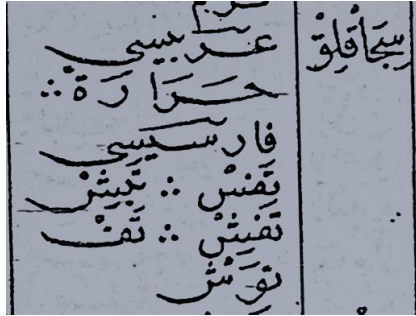
Yukarıdaki **Kesit 2.** 'de "ağız" maddebaşının Farsça karşılıkları aynı sözcük üzerinde gösterilmiştir: [dehân/dihân], [dehen/dihen].

v. Türkçe maddebaşlarının seçimi, tanımı, tasnifi; Arapça ve Farsça maddebaşlarının seçimi, tanımı ve tasnifine göre daha aleladedir. Öyle ki birçok maddebaşının tanımı bile yoktur, Arabîsi ve Farîsîsi ibareleriyle Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir. Bu karşılıkların büyük bir bölümü bağlam içerisinde kullanılmamıştır, bu haliyle sözlükten faydalanmak zordur.

vi. Türkçe fiiller mastar şekilleriyle alınmıştır. Ör. اَلْتَمَقُ (atlamak), اَجْمَقُ (acıkmak).

vii. Türkçe cetvelinde maddebaşlarının tanımları, Arapça ve Farsça karşılıkları verilirken farklı işaretler kullanılmıştır. Bu işaretlerin ne sebeple kullanıldığı oldukça karışıktır. Şöyle ki yazar Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıklarını verirken Türkçe cetvelin 304. sayfasına kadar sözcükleri nokta ile birbirinden ayırmıştır; bu sayfadan sonra ise nokta yerine üç nokta (•) kullanmaya başlamıştır, bu durum Türkçe cetvelin sonu olan 518. sayfaya kadar devam etmektedir. Alpak (2006: 58)'de bu üç nokta için: "...yazılan kelime diğer dilde de aynı şekilde kullanılıyorsa bu, yanına üç nokta konularak belirtmiştir." şeklinde bir açıklama yapar ancak böyle bir durum ile karşılaşmamıştır. **Kesit 3.**'te üç nokta (•) şeklindeki işaretin "sıcaklık" maddebaşının Arapça karşılığının sonunda daha çok nokta görevinde; Farsça karşılıklar arasında ise virgül görevinde kullanıldığını görülebilir.

Kesit 3: Sözcükler arasındaki "üç nokta işareti" nin gösterimi

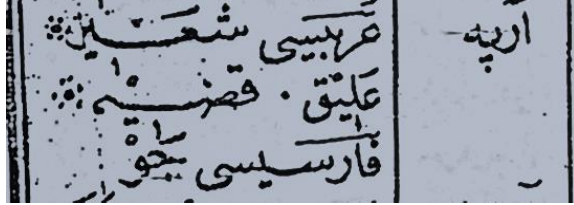
Bu işaretin Türkçe cetvelin 304. sayfasına kadar kullanılmamış olması, bu sayfadan sonra farklı görevlerde kullanılması sözcüğün diller arası ortak kullanıma sahip olduğu bilgisi için yeterli değildir.

viii. Sözlük yazarının kullanmış olduğu işaretlerden biri de çiçek şekilli işarettir. Alpak (2006: 58)'de bu işaret ile ilgili olarak: "...Türkçe kelimelerin karşılığını verirken kelimenin birinci anlamından sonra ikinci anlama geçerken de noktalarla yapılmış küçük bir çiçek şekli konulmuştur. Bu da kelime anlamlarını okurken farklı anlama geçildiğinin daha

rahat anlaşılmasını sağlamıştır.” der, ancak işaret ile ilgili böyle bir açık kullanım ile karşılaşmamıştır. **Kesit 4.**'te çiçek şeklindeki işaretin “arpa” maddebaşının Arapça karşılıkları ve Arapça-Farsça karşılıkları arasında kullanıldığı görülebilir:

Kesit 4: “Çiçek işareti”nin gösterimi

Söz konusu işaret cümle sonu nokta görevine sahip kullanımı yanında Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıklarını ayırmada ve aynı dile ait sözcükler arasında da kullanılmaktadır, dolayısıyla işaretin ne sebeple kullanıldığı ile ilgili bir tespit yapmak zordur.

2. Sözlükbilimsel İnceleme

Hartmann (1996:241) sözlük eleştirisini “sözlükbilimsel ürünlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili geleneksel faaliyet” olarak tanımlar. Svensén, sözlüklerin sahip olduğu özelliklerinden hareket ederek sözlüklerin yapısı ve içeriği ile ilgili bir inceleme yöntemi sunar (2009: 480):

1. Sözlük ve içeriği (the dictionary and its content)
2. Sözlük kullanıcıları ve sözlük türleri (dictionary users and dictionary types)
3. Veri toplama ve veri seçimi (data collection and data selection)
4. Metin olarak sözlük (the dictionary as text)
5. Maddebaşı (the lemma)
6. Bilgi türleri (information types)
  - 6.1. Biçimsel bilgi (formal information)
  - 6.2. Dizimsel bilgi (syntagmatic information)
  - 6.3. Anlamsal bilgi (semantic information)
  - 6.4. Örnekler (examples)
  - 6.5. Ansiklopedik bilgi ve kullanım bilgisi (encyclopedic and pragmatic information)
  - 6.6. Art zamanlı bakış açısı (diachronic perspective)
7. Sözlük yapıları (dictionary structure)
  - 7.1. Parçalı yapı (microstructure)
  - 7.2. Bütüncül yapı (macrostructure)
  - 7.3. Sözcük listesi (lemma list)
  - 7.4. Bütün yapı (megastructure)
  - 7.5. Çapraz gönderimler (cross-references)
8. Sözlük yapımı ve sözlük yayımı (dictionary work and dictionary publishing)
9. Sözlük kullanımı ve sözlük değerlendirmesi (dictionary use and dictionary criticism)

Sözlükbilimi araştırmaları, kullanıcı-sözlük ilişkisi, hazırlayıcı-sözlük-kullanıcı ilişkisi bağlamında sözlük inceleme yöntemleri {Ör. Crystal (1987), Bergenholtz (2003), Jackson (2002), Beyer (2006)} önermektedir. Önerilen yöntemlerle bir sözlüğü incelemek ve elde edilen bulguları yeni hazırlanacak sözlüklere uyarlamak kullanıcı dostu bir sözlüğün hazırlanması sürecinde sözlük hazırlayıcısına fayda sağlayacaktır.

Bu çalışmada Aarhus Üniversitesi Sözlükbilim Merkezi araştırmacıları (Bergenholtz 1996, 1998, Tarp 1992, 1994, 1995, 1998, 2000, 2001, 2002, Bergenholtz / Kaufmann 1997, Bergenholtz / Nielsen 2002, Bergenholtz / Tarp 2002) tarafından geliştirilen “Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı (The Modern Theory of Lexicographic Functions) yöntem olarak benimsenmiştir. Bu kuramın savunucuları sözlükbilimin bağımsız bilimsel bir disiplin olduğunu ve sözlüklerin insanların ihtiyacını karşılayacak faydalı ürünler haline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Söz konusu kuram sözlüklere olan geleneksel bakışı değiştirmiş, sözlüğü bir veya birden çok dilden oluşan, sözcük listesi içeren ve anlam açıklayan bir başvuru kaynağı olmaktan çıkarmış sözlükbilimin işlevlerine ve aslına odaklanılan bir obje haline getirmiştir (Fathi, 2014: 94).

Günümüzde bilimsel bir disiplin haline gelen sözlükbilim, kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verecek sözlüklerin nasıl yapılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu amaçla hali hazırdaki sözlüklerin sözlük-kullanıcı ilişkisi bakımından ayrıntılı bir incelenmeye tabi tutulması gerekmektedir. Öyle ki, sözlükler her ne kadar benzer temel yapıya sahip olsalarda türü ve kullanıcıları bakımından farklılaşabilirler. Bu anlamda son birkaç yıldır ülkemizde yüksek lisans ve doktora çalışması olarak yapılan sözlük incelemeleri sözlüğün çeviriyazısı ve yazıldığı dönemin diline ilişkin dilbilgisel incelemeler şeklindeki çalışmalardan sözlüklerin yapısı ve işlevi üzerine yapılan çalışmalara doğru bir değişim göstermektedir.³

TL'nin sözlükbilimsel inceleme sürecinde sözü edilen çalışmalardan yararlanılmış ve uluslararası alanyazında kullanılan terimlere yer verilmiştir. Sözlükbilim alanyazınına ait bu terimler Hartmann-James (2002)'in *Dictionary of Lexicography* ve Burkhanov (1998)'un *Lexicography, A Dictionary of Basic Terminology* adlı sözlükbilimi terimleri sözlüklerinden alınmıştır.

TL'nin sözlükbilimsel incelemesi yapılırken Arapça, Farsça ve Türkçe cetveller için ilk sayfasından son sayfasına aynı yöntemin (parçacıl yapı, sözlük metni, maddebaşı, bilgi türleri, örnekler, çapraz gönderimler vb.) hâkim olduğunu ve Arapça, Farsça ve Türkçe cetveller için benzer sonuçlara ulaşıldığını söylemek pek mümkün değildir. Söz konusu dillerin birbirinden farklı özelliklere sahip olması çok tabidir. Bu sebeple sözlükbilimsel inceleme yapılırken TL'yi oluşturan Arapça, Farsça ve Türkçe cetveller müstakil olarak ele alınmıştır.

2.1. TL'nin Sözlükbilimsel İncelemesi

2.1.1. Sözlüğün Türü

Sözlükçülük tarihine bakıldığında herkesin ihtiyacına cevap veren “genel sözlük” geçmişinden gelişen bilgi teknolojileri ile birlikte özeline ihtiyaçlarına cevap veren bir sözlük çeşitliliği zamanına gelmiş bulunuyoruz. Sözlük kullanıcıları olarak sosyal yaşamdaki ve günlük hayattaki farklı ilgi ve ihtiyaçlarımıza cevap veren başvuru kaynaklarına ve özel alan sözlüklerine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyuyoruz. Bu anlamda sözlük kullanıcıları olarak sözlüğün planlama sürecinde artık daha etkili

³Ezgi ASLAN tarafından Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmış olan “Eser-i Şevket: Sözlükbilimsel İnceleme, Metin, Dizin Eskişehir 2017” isimli doktora tezi çağdaş sözlükbilim kuramlarının bakış açısıyla sözlüklerin yapısı ve işlevi üzerine yapılmış olan önemli bir çalışmadır.

olabiliyor ve sözlük yapımında *sözlük yapıcının* (dictionary maker) kararlarını da etkileyebiliyoruz.

Sözlüğün türü, sözlüğün kullanılabilirliğini etkileyen önemli bir durumdur. Özellikle de özel alan sözlüklerinin kullanılabilirliği türleri ile ilişkilidir. Atkins ve Rundell'a göre sözlük kullanıcıları, sözlüğün planlanması sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (2008: 17). Sözlük tipolojilerinin temel amacı, potansiyel sözlük kullanıcılarına bir dizi ayırt edici özelliğe dayanarak sınıflandırılmış sözlükler sunmaktır (Swanepoel, 2003:45). Sözlük tipolojileri ile ilgili yapılan sınıflandırmalar öznelidir. Bütün sözlükler için geçerli olabilecek bir sınıflandırma yapmak güçtür. TL'nin türüne ilişkin değerlendirme Baskın (2012:394-400)'ın sözlük sınıflandırmasından hareket edilerek oluşturulmuştur.

Buna göre TL:

i. Sözlükte kullanılan dil sayısı bakımından: [c.] Üç dilli bir sözlüktür, bu diller Arapça, Farsça ve Türkçe'dir.

ii. Maddebaşlarının sıralanışı bakımından:

[a.] Alfabetik bir sözlüktür.

[a. 1.] Madde başının ilk harfinden itibaren ilk iki harfe göre sıralanır.

iii. Kapsamı bakımından: [a.] Genel bir sözlüktür.

iv. Boyutuna göre: [a.] Standart ölçülerdeki bir sözlüktür.

v. Yayınlanma biçimine göre: [b.] Matbu bir sözlüktür.

vi. Kullanıcıların durumuna göre: [d.] Yabancı dil öğrenenler için hazırlanmış bir sözlüktür.

vii. Kaynak dil ve hedef dil arasındaki ilişkiye göre: [c.] Çok yönlü bir sözlüktür: Arapça-Türkçe-Farsça/ Farsça-Türkçe-Arapça / Türkçe-Arapça-Farsça

viii. Maddebaşlarının açıklanış biçimine göre:

[a.] Maddebaşını tanımlayan bir sözlüktür.

[b.] Maddebaşını tanımlayıp tanıklar sunan bir sözlüktür.

2.1.2. Çok Dilli Genel Bir Sözlük Olarak Tercümânü'l-Lügat

Sözlük, belirli bir konuşma topluluğunun konuşma alışkanlıklarından derlenen ve yazar tarafından kullanıcının anlayacağı şekilde yorumlanan sosyalleşmiş dilbilimsel biçimlerin sistematik olarak düzenlenmiş bir listesidir (Zgusta 1971: 17). Genel sözlük ise bir dilin yazı dilinde genel kullanıma sahip olan sözcüklerin özel bir alana yönelmeksizin tanımlanması ve açıklanması ile oluşturulmuş sözlüklerdir. TL, yazılış amacı ve hedef kitlesi bakımından genel bir sözlüktür ve kaynak dillerin temel sözcüklerinden başlamak üzere yazıldığı dönemin insan ihtiyaçlarına cevap veren hemen her alandan sözcüğe yer vermektedir.

Bununla birlikte sözlükler, sözlük türleri için bir sınıflandırma ölçütü olarak kullanılan *yazıldığı dillerin sayısına* göre farklılık gösterebilir. Kaynak dil ile tanımlayıcı dil aynıysa tek dilli; kaynak dil ile tanımlayıcı dil farklıysa iki dillidir. (Yong ve Peng, 2007: 24). Dolayısıyla birden çok dile ait söz varlığını ihtiva eden sözlükler çok dilli

sözlük adıyla anılır, en çok karşılaşılan türü ise bir dili temel alıp onu başka dildeki karşılıkları ile açıklayanlardır, bu tür sözlükler bir yabancı dilin öğrenilmesinde ve çeviri faaliyetlerinde kullanılır (Aksan, 2007:76). Bu hali ile TL, Arapça'dan Türkçe ve Farsça'ya; Farsça'dan Türkçe ve Arapça'ya ve Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya tercüme şeklinde hazırlanmış çok dilli bir sözlüktür.

Tek dilli, iki dilli ve çok dilli sözlükler yazıldıkları ve de ihtiva ettikleri dil sayıları yanında hedeflenen amaçlar noktasında birbirlerinden farklılıklar arz ederler. Tek dilli bir sözlük diğer sözlük türlerine göre kaynak dildeki maddebaşının daha iyi anlaşılabilmesine fırsat verdiği için öncelikle anadili kullanıcıları için tasarlanmıştır, iki dilli bir sözlük ise kaynak dili daha aktif kullanmaya ve hedef dil eşdeğerlerini sağlayarak kaynak dil metinlerini daha iyi anlamaya yardımcı olur (Yong ve Peng, 2007: 24). Zgusta'ya göre (1971: 294) çok dilli veya çeviri sözlüklerinin temel amacı, "bir dilin sözlük birimleri, başka bir dilin kendi sözcüklerinin anlamlarına eşdeğer olan birimleri" koordine etmektir. En küçük yapısal seviyede bu işlev kaynak dilde bir maddebaşı için bir veya daha fazla çeviri eşdeğeri sağlayarak gerçekleştirilir (Swanepoel, 2003:67). Mikroyapısal düzeyde çeviri sözlüklerinin (ideal olarak) sağlaması gereken bilgi türleri şunlardır:

- i. Kaynak dilde her sözcük için bir eşdeğer çeviri;
- ii. Kaynak dilin sözlüğünün tam kapsamı;
- iii. Gramer, sözdizimsel ve semantik bilgi;
- iv. Dil değişkesi hakkında bilgi;
- v. Özel isimler;
- vi. Sözcüklere özel bilgiler;
- vii. Yazım konusunda rehberlik;
- viii. Telaffuz konusunda rehberlik. (Hass 1967 ve Landau 1984:9-10'dan akt. Swanepoel, 2003:67).

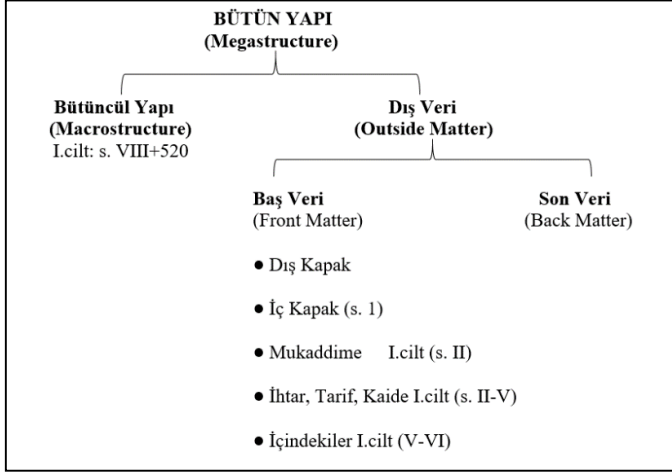
Boz (2013:87), çok dilli sözlüklerin yazılma sebebi ile ilgili olarak bu durumun pratik bir ihtiyaçtan kaynaklandığını söyleyerek bunda hem Arapça hem de Farsça öğrenmek isteyenlere iki ayrı sözlük yerine tek sözlük sunma amacı çok açıktır, der. Sözcük listesinde ikiden fazla dil bulunan sözlüklere çok dilli sözlük denir, ancak bazı sözlükbilimciler çok dilli sözlükleri "iki dilli" sözlük kategorisinde değerlendirir.

2.2. Bütün Yapı (Megastructure)

Sözlüğün ana bileşenleri arasındaki ilişki ve düzen sözlüğün *bütün yapısını* oluşturur (Svensen, 2009:379). Bütün yapı sözlükteki tüm bileşenlerin {*baş veri* (front matter) , *iç veri* (middle matter), *son veri* (back matter) ve *sözlük metni* (dictionary text)} düzenlenmiş ve organize edilmiş şeklidir (Yong ve Peng, 2007: 16). TL'nin *bütün yapısı* Şema 1.'de görülmektedir:

Şema 1: TL'nin Bütün Yapısı

2. 3. Bütüncül Yapı (Macrostructure)

Sözlük hazırlayıcısına ve sözlük kullanıcılarına istenilen bilgiye ulaşabilmek için verilen sözcük listesine *bütüncül yapı* denir (Hartmann ve James, 1998:91). Bütüncül yapı esasen bilginin sözlükte nasıl düzenlendiğini ifade eder, birçok uzmanlık sözlüğü sistematik bir sıralama tercih ederken genel sözlükler alfabetik düzen kullanır (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 198). Sözlüğün bütüncül yapısının belirlenmesi sözlük hazırlayıcısı için önemli bir karar verme sürecidir, çünkü *bütüncül yapı* seçimi her iki sunum türünün avantaj ve dezavantajlarını göstermesi bakımından önemlidir, bu anlamda sözlüğün tipolojisi ve iyi tanımlanmış bir hedef kullanıcı grubunun ihtiyaç ve başvuru becerileri *bütüncül yapının* doğasını ve bütüncül yapısal çeşitliliği ve bu çeşitliliğin boyutunu belirleyecektir (Bowker 2007:157). Bütüncül yapı bir sözlüğün ana bileşenidir, öyle ki sözlüğün zorunlu bir bileşeni olduğu da iddia edilebilir, sözcük listesi olmadan sözlük yok demektir (Svensen, 2009:379).

İlk yaklaşım olan *sistematik ilke* (systematic principle) sözlükteki maddebaşlarının tematik olarak sıralanmasıdır. İçerik temelli bu sıralama sözdiziminde ve bazen de dillerle ilgili özel amaçlı sözlükler için geçerlidir. Sözlüksel öğeleri alfabetik sıraya göre sunan *alfabetik ilkenin* (alphabetical principle) avantajları açıktır. Alfabetik sıralama kullanıcıya doğrudan hitap eder, bu nedenle verimlidir ve kullanımı kolaydır. Maddebaşlarını alfabetik olarak karakterize eden bu sözlüklere *alfabetik sözlük* (alphabetical dictionary) de denir.

TL, yazılış amacı ve hedef kitlesi bakımından genel bir sözlüktür. Sözcük listesinde kullanıcılara sunduğu Arapça, Farsça ve Türkçe sözcüklerle birlikte çok dilli genel bir sözlüktür. TL'nin bütüncül yapısına bakıldığında sözcük listesi alfabetik ilke doğrultusunda sözcüklerin ilk iki harfine göre sıralanmıştır. Sözlük hazırlayıcısı her bir dil için aynı alfabeyi kullanmıştır. Sözcük listesinin düzeni ile ilgili olarak da Arap sözlükçülüğünün alfabetik ekol olarak isimlendirilen ve en çok kullanılan yöntemini tercih etmiştir (Alpak, 2006: 50).

TL'nin bütüncül yapısı ile ilgili bir başka konu da maddebaşlarının sayfadaki yeri ve düzenidir. Türk sözlükçülük geleneğimize bakıldığında Divân-ı Lügati't-Türk ile başlayan nesir tarzı sözlük yazımında maddebaşının farklı şekillerde (maddebaşının

farklı renkte yazımı, maddebaşının üstüne veya altına çizgi çekilmesi, maddebaşının harekelenmesi veya parantez içinde yazılması vb.) gösterildiği (Örn. Lehce't'l-Lügat, Eser-i Şevket gibi.) sözlüklerimiz mevcuttur. TL, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında basılan birçok sözlükte (Lügat-ı Remzi, Müntehabât-ı Lügat-ı Osmânî, Lügat-ı Nâci, Burhân-ı Katı, Kamûs-ı Türkî vb.) olduğu gibi maddebaşlarının (Arap alfabesine göre sayfanın sağında) yukarıdan aşağıya doğru alfabetik olarak dizildiği bir sözlüktür, bu haliyle kullanıcı için daha rahat bir kullanıma sahiptir. TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşlarının dizilimi **Kesit 5.**'de görülmektedir:

Kesit 5: Bütüncül Yapı (Macrostructure) / Maddebaşı Dizilimi

النساء من العربية	المخاء المعجمة من الفارسية	الدال المنهومة من التركية
تنظيم	كوش و باقره ايتا كلر	واسترن كيدش
صوم	لم تخام و سدا جوج	صوم سبسي احالة
فاز و غمته و وقاصو	موجوسيه قريه بر	ندا اوله . ندا اوله
معيشته خوندك	شهراديدر خلق جمله	اطراف
اولوب پرويشليك	يهوديدر لر	فار سبسي
بوقاري قالدردن اوله	اوقاق كوچك ايشيه	كرده بيچ و در
واياغي سوجو يقارد	صغيز كا هي حريمه	عسر سبسي صعوب
كسته برا غمته اة	هاء عله مت كنورب	فار سبسي
ديودعا ايتك	(خرده) دير لر يره	تخيز

2.3.1. Maddebaşı Seçimi (Lemma Selection)

Aslan (2017:48) sözlüklerin kendilerinden önce yazılan sözlüklerden etkilendiği gibi kendinden sonra yazılacak sözlükleri de etkilediğini ve aynı ya da benzer amaçlarla yazılmış sözlüklerle benzer dil malzemesini ve yapılarını kullandıklarını ifade eder. Atkins ve Rundell (2008: 97) sözlüklerin her gün doğmadığını, sıfırdan üretilmelerinin oldukça zor olduğunu ve çoğu “yeni” sözlüğün varlığını bir öncekine borçlu olduğunu söyler. Bugün gelişen bilgi teknolojileri ile birlikte yeni bir sözlük hazırlamak çok zor değildir. Elektronik ortamdaki *veri* (corpus) sözlüğün tipolojisine, amaçlanan işleve ve hacime göre rahatlıkla uyarlanabilmektedir. Tarihsel sözlüklerde ise maddebaşlarının seçilmesinde nasıl bir yol takip edildiğine dair net bilgilere sahip değiliz ancak başvurululan ilk kaynakların genellikle söz varlığına ilişkin olarak hazırlanmış eski sözlükler olduğunu söyleyebiliriz.

Sözlükte maddebaşı seçimi sözlüğün hedef kitlesine, amaçlanan işleve ve hacime göre değişiklik gösterir. TL'nin hazırlanmasında ve maddebaşlarının seçilmesinde kendisinden önce yazılmış olan sözlükler etkili olmuştur. Nitekim yazar eserin mukaddime bölümünde sözlüğünü güvenilir ve bilinir birçok kitaptan istifade ederek hazırladığını ve yeni başlayan dil öğrencileri için çok açık olmasa da araştırmacılar açısından bâkir bir eser olduğunu ifade etmektedir.

2.3.1.1. Metinlerarasılık ve Sözlüklerde Metinlerarasılık

Bulut (2018:5)'a göre metinlerarasılık yeni ortaya çıkmış bir kavram değildir; referans noktası yazarlar ve eserler arasındaki ilişkidir, bu ilişki kimi zaman iki üç yazar ve eser, kimi zaman da tarihin çok eski zamanlarına kadar gidebilir. Bulut (2018:5), metinlerarasılık yoluyla derlenen malzemenin nitelikli bir metin haline dönüşebilmesi için metin üzerinde gerçekleştirilen işlemlerin estetik duyarlılığa sahip olması gerektiğini söyleyerek metinlerarasılık ile ilgili Neden? Nasıl? Zorunluluk mu?

Sorularına cevaplar arar. "Neden?" sorusuna yazarın doygunluğa, eserin olgunluğa ulaşabilmesi; "Nasıl?" sorusuna açık veya örtük göndermeler veya doğrudan metnin veya yazarın isminin verilmesi; "Zorunluluk mu?" sorusuna "Gök kubbede söylenmemiş söz yoktur" klişesinin ontolojik kökeni var mıdır yok mudur, diyerek cevap verir.

Aktulum ise Genette'in "*iki ya da daha fazla metin arasındaki ortak birliktelik ilişkisi, yani, biçimsel olarak ve çoğu zaman, bir metnin başka bir metindeki somut varlığı*" şeklindeki tanımından yola çıkarak iki tip metinlerarasılık ilişkisinden söz eder. Bunlar iki ya da daha çok metin arasında kurulan "ortakbirliktelik ilişkisi"ne dayanan metinlerarası ilişkiler ile; "türev ilişkisi"ne dayanan metinlerarası ilişkilerdir. Bu iki tip metinlerarasılık durumu açık ve kapalı olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilebilir. Bir metne yapılan gönderge, yapıtın adı ya da yazarı açıkça verilerek ve alıntılanan kesitler (örneğin ayraçlar ya da italik yazı kullanılarak) belirtilerek açık ilişkiler; bir yapıtta ayrışık unsurlara yer verildiği konusunda hiçbir belirti, ipucu verilmeden kapalı ilişkiler kurulabilir. "Alıntı, gönderge" açık; "gizli alıntı ve anıştırma" kapalı metinlerarası ilişkilerdir, Aktulum (2000-93-94).

TL'nin neredeyse tamamı için bir alıntılama söz edilebilir, ancak bu alıntılama gösteren herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Yazar, eserin önsözünde sözlüğünü güvenilir ve bilinir birçok kitaptan istifade ederek yazdığını ifade etmiş, ancak bu eserlere ait bir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla TL ile TL'nin oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar arasında bir "açık ilişki" yoktur. Bununla birlikte, TL'nin hazırlanmasında sözlükbilim alanyazınının çağdaş yöntem ve yaklaşımları değil kullanıcıların ihtiyacını karşılayabilecek çok dilli bir sözlük üretme düşüncesinin ve kadim sözlükçülük geleneğinin daha etkili olduğu unutulmamalıdır.

Daha çok edebiyat ile ilişkilendirilen metinlerarasılık kavramı sözlükbilimde de kendisini göstermiştir. Atkins ve Rundell, (2008: 97)'e göre çoğu "yeni" sözlük varlığını bir öncekine borçludur. Metinlerarasılık farklı metinler arasındaki benzerlikler ve çapraz referanslardır. Sözlükbilim alanında paylaşılan metinlere ait özellikler sözlüklerin sınıflandırılmasına ve aralarındaki bağlantıların zaman içinde izlenmesine yardımcı olur. Hiçbir sözlükbilimci işe boş bir sayfa ile başlamaz, altı asırdan daha öncesine uzanan sözlük yapımı geleneğinden hareket eder (Green 1996: 39'dan akt. Jackson, 2002: 27). Bazı sözlükbilimciler bir sözlüğün yeni bir sürümünü yayınlamak için varolan bir sözlüğü gözden geçirip güncellerken, bazıları da daha yenilikçi davranır ve sözlükbilim için yeni yollar açarlar. Sözcük listelerini belirlerken ve hangi tür bilgileri sunacaklarına karar verirken önceki nesil sözlükbilimcilerin çalışmalarından istifade ederler (Jackson, 2002: 27).

2.3.1.1.1. Tercümanü'l-Lügat'ta Metinlerarasılık

Her sözlük daha önce yazılmış olan sözlüklerden önemli oranda izler taşır. Sözlüklerde metinlerarasılık dikkatle incelenmesi gereken bir konudur (Dinçer 2011: 31-39). Hemen hiçbir sözlük tamamıyla özgün değildir. Dolayısıyla dönemin hemen hemen bütün sözlüklerinde daha önce yazılmış sözlüklerden etkilenme ve belirgin izler taşıma durumu TL'de de görülmektedir. Muhammed Nur Doğan, TL'nin Mehmed Esad Efendi tarafından yazılan Lehcetü'l-Lügat (LL) adlı sözlüğün bir muhtasarı olduğunu söyler (TDV Diyanet Ansiklopedisi cilt 11, sayfa 339). Yavuzarslan (2009: 150)'a göre TL, Lehcetü'l-Lügat ve Eser-i Şevket'ten sonra Türkçe sözcüklere yer veren Osmanlı sahası

sözlüklerindedir ve sözlükte yer alan Arapça, Farsça maddebaşları ve tanımları J. W. Redhouse'ın düzenlediği Müntehabât-ı Türkiyye (M 1842) ile bu sözlüğün genişletilmiş biçimleri olan (ilaveli) Müntehabât-ı Lügât-ı Osmânî, Lügât-ı Osmânî gibi sözlüklerde yer alan Arapça ve Farsça maddebaşlarının tanımları ve açıklamaları ile benzerlik gösterir, Türkçe söz varlığını ise yazarın kendisi derlemiştir, Yavuzarslan (2009: 150).

Sözlük hazırlayıcıları, sözlüklerini hazırlarken mutlaka kendilerine devredilen bir sözlük mirasından faydalanmışlardır. Nazım bin Muhammed TL'nin "ihtirâm mine'l-kirâm" başlıklı mukaddimesinde TL'nin tertibi ile ilgili olarak, lügat ilminde muteber ve güvenilir olan eserlerden yararlandığını; meşhur, bilinen ve kullanılan Arapça ve Farsça sözcükleri bir araya getirerek eserini üç dil üzere tertip ettiğini ifade etmektedir. Eser ile alakalı yaptığımız araştırmalar neticesinde yazarın "muteber ve güvenilir" ifadeleri ile bahsetmiş olduğu eserlerden ilki Mehmed Esad Efendi'nin 1216/1801 yılında basılan Lehcetü'l-Lügat (LL) isimli sözlüğüdür. **Kesit 6.**'da bütüncül yapısından bir kesit verilen LL, bitki, hayvan, maden ve birçok türde Türkçe ve Türkçeleşmiş sözcükleri maddebaşı olarak almış, bu Türkçe maddebaşlarının tanımlarını, Arapça ve Farsça karşılıklarını sesletimleri ile vermiştir. TL ile LL arasındaki metinlerarası ilişki sadece Türkçe maddebaşlarından ibarettir. Arapça ve Farsça maddebaşları ile ilgili bir metinlerarasılık durumu yoktur.

Öz, "Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler" adlı Doktora tezinde TL'yi Müntehab, Muhtasar ve Müretteb Sözlükler (Öz, 1996: 99) başlığı altında ele almış ve Lehcetü'l-Lügat'ten:

1. Behcetü'l-Lügat (Mehmet Esad Efendi)
2. Zübdetü'l-Lügati'l-Lehce (Moralı Hasan Efendi)
3. Tercümânü'l-Lügat (Nazım b. Muhammed)
4. Mir'eatü'l-Lügat (Mehmet Rıfat)
5. Muhtasar-ı Lehcetü'l-Lügat (Ali Kaşif b. İzzet)

ismiyle beş muhtasar sözlük türetildiğini ifade etmektedir; ancak TL'nin LL ile ilişkisi sadece Türkçe maddebaşları, tanımları ve Arapça, Farsça eşdeğer karşılıklarının verildiği Türkçe cetvel ile sınırlıdır. TL ile LL'nin bütüncül yapısı karşılaştırıldığında (bk. **Kesit 6.** ve **Kesit 7.**) sözlükler arasında belirgin farklılıklar olduğu görülmektedir.

Kesit 6: LL "bükülmek" maddebaşı Arap harfli yazımı

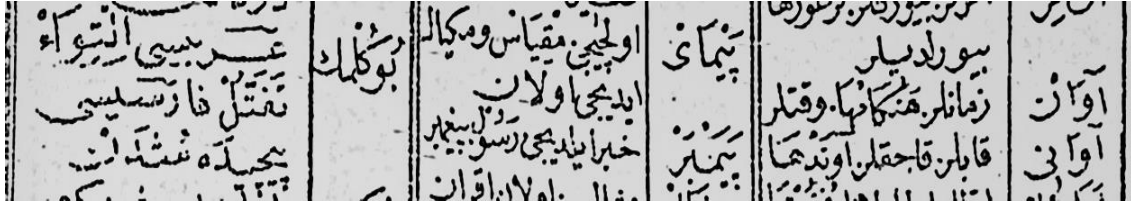
و برینه در زبانه سیله * در نافتن * بو کلمدر * بو کلمک * عربیسی همزه نك كسرى لامك سکونی ناء
فوقا بیه نك كسرى و اولك فتحومدی آخرده همزه ابه * التواء * در وهانك ضمی ناء فوقا بیه نك ضم
ومدی آخرده همزه ابه * هتوء * بل بو کلمکدر و ناء فوقا بیه نك فالت فتحمدری بیه ناء فوقا بیه نك ضم
وتشیدی آخرده لام ابه * تفتل * بو کلمکدر * فارسبسی * ناء فارسبیه نك جیم فارسبیه نك کسرومدری
دال مهمله نك فتحی هانك سکونی شین معجمه نك ضمی دال مهمله نك فتحی آخرده هون ابه * پیچیده شدن * در

"Arabîsi hemzenin kesri lâmin sükûnu tâ-i fevkâniyyenin kesri vâvin feth ve meddi ahirde hemze ile iltiva' (التواء) dır ve hânın zammı tâ-i fevkâniyyenin zam ve meddi ahirde hemze ile hütû' (هتوء) bel bükülmektir ve tâ-i fevkâniyyenin fânın fethaları yine tâ-i fevkâniyyenin zam ve teşdîdi ahirde lâmin ile tefettül (تفتل) bükülmektir. Fârisîsi

bâ-i Fârisîyyenin cîm-i Fârisîyyenin kesr ve medleri dâl-i mühmelenin fethi hânın sükûnu şîn-i mu'ecemenin zammı dâl-i mühmelenin fethi ahirde nûn ile pîçîde şuden (پیچیده شدن) 'dir."

Kesit 7: TL "bükülmek" maddebaşı Arap harfli yazımı

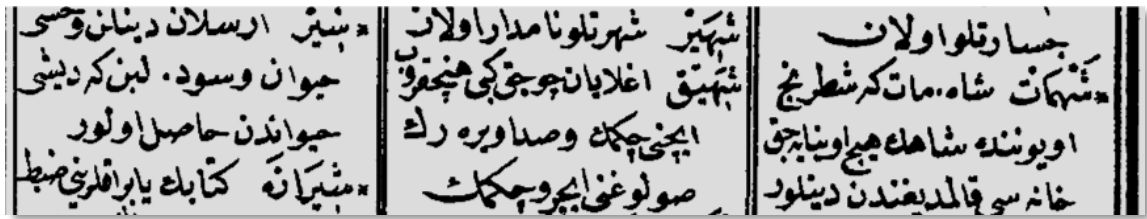

"bükülmek" Arabîsi iltivâ', tefettül. Fârisîsi pîçîde şuden."

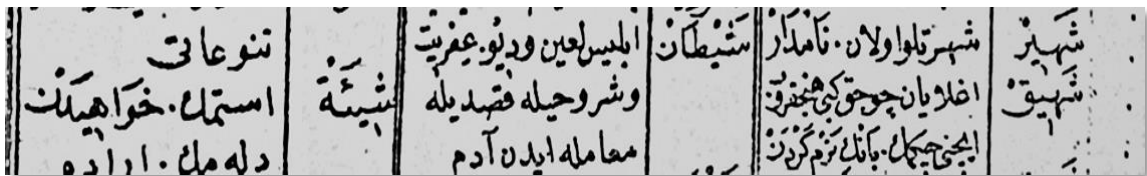
Kesit 6.'da LL'de "bükülmek" maddebaşının Arapça ve Farsça eşdeğer karşılıklarında sesletim bilgisi mevcuttur. Ancak TL'de sesletim bilgisi yoktur (bk. **Kesit 7.**). LL'deki "bükülmek" maddesindeki Arapça "hütü" eşdeğeri de TL'ye alınmamıştır. Dolayısıyla TL derlenirken Lehcetü'l-Lügat'ten yararlanılmıştır, ancak tamamıyla alıntılanmamıştır.

TL'nin metinlerarasılık ilişkisi içerisinde olduğu ikinci sözlük Müntehabât-ı Lügat-ı Osmâni (MLO)' dir. MLO ile TL'nin bütüncül yapısı arasında farklılıklar vardır. MLO üç sütundan oluşmaktadır. Arapça ve Farsça maddebaşları müstakil cetveller içerisinde gösterilmemiştir. Alfabetik sıralama gözetilerek Arapça ve Farsça maddebaşları alt alta gelecek şekilde yazılmıştır. TL'de ise Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşları üç ayrı cetvelde, onların tanımı ve eşdeğer karşılıkları da yine üç ayrı cetvelde verilmiştir. **Kesit 8.** ve **9.**'da MLO ve TL'nin bütüncül yapılarından birer kesit görülmektedir:

Kesit 8: MLO'nun bütüncül yapısından bir kesit.

Kesit 9: TL'nin bütüncül yapısından bir kesit.

Sözlükte asıl olan derlemidir ve MLO ile TL'nin Arapça ve Farsça sözcük listeleri ve maddebaşları arasındaki metinlerarasılık **Tablo 1.** ve **Tablo 2.**'da görülmektedir

Tablo 1: MLO-TL Arapça metinlerarasılık

S.	Maddebaşı	"	MLO ve TL'de Karşılıklar	Sözlük
223	şuhûr	شُهُور	Şehrler, aylar, mâhlar.	MLO

519	şuhûr	شُهُور	Şehrler, aylar, mâhhâ .	TL
223	şehîk	شَهِيْق	Ağlayan çocuk gibi hıçkırıp içini çekmek ve seda vererek soluğunu içeri çekmek.	MLO
519	şehîk	شَهِيْق	Ağlayan çocuk gibi hıçkırıp içini çekmek, bâng-ı nerm kerden .	TL
223	şeyb	شَيْب	Saç ve sakal ağarmak.	MLO
519	şeyb	شَيْب	Saç ve sakal ağarmak, ihtiyarlık, sepid şuden mûy .	TL

Tablo 2: MLO-TL Farsça Metinlerarasılık

S.	Maddebaşı	"	MLO ve TL'de Metinlerarasılık	Sözlük
223	şehzade	شَهْرَادَه	Padişah oğlu olan zat, âl-i tebâr.	MLO
516	şehzade	شَهْرَادَه	Padişah oğlu olan zat, âl-i tebâr, veledü's- sultân .	TL
223	şehla	شَهْلَا	Koyun gözlerine benzer olan göz ki pek makbuldür.	MLO
516	şehla	شَهْلَا	Eğri bakışlı olan göz, aşvel ve koyun gözlerine benzer olan göz ki pek makbuldür, şehlâ'î .	TL
223	şeydâ	شَيْدَا	Deli, divane, mecnun olan.	MLO
517	şeydâ	شَيْدَا	Deli, divane olan, mecnun .	TL

TL ile LL arasındaki metinlerarasılık ilişkisinin fethalı bâ bâbında (*Bâbu'l- bâ`u'l- meftûha*) ilk iki harfi (b) ve (k) olan sözcük listesine nasıl yansıdığı **Tablo 3.**'te görülmektedir:

Tablo 3: LL-TL Türkçe sözcük listesi karşılaştırması

Sözlük	Dil	Maddebaşları
LL	Türkçe	bakır, bakçal, bakçam, bakla, baklava, bakmak, bakmak, bakraç, baktırmaç.
TL	Türkçe	bakçal, bakla, bakçam, baklava, bakraç, bakır, bakmak, bakıcı, bakar, baqtı, baç demek, baçma.

TL'de LL'den farklı olarak "**bakıcı, bakar, baqtı, baç demek, baçma**" maddebaşlarına yer verilmiş ve böylece sözcük listesi artırılmıştır.

Şüphesiz ki metinlerarasılık yazara, metne ve metnin muhatabı olan sözlük kullanıcılarına doğrudan kazanç sağlayacaktır. Kendisinden önce yazılan sözlüklerden hareket ederek eserini hazırlayan sözlük yazarı sözlüğünün kalitesini ve farklılığını gösterebilmek için metinlerarasılığı bir karşılaştırma ölçütü olarak kullanabilmekte ve malzeme derleme ve delil gösterme noktasında daha hızlı hareket edebilmektedir. **Kesit 6.** ve **Kesit 7.**'de Türkçe "**bükülmek**" maddebaşının LL ve TL'deki yazımına bakıldığında TL'nin LL'ye göre metin hacimi olarak daha az yer işgal ettiğini, her bir dil için farklı sütunlar oluşturarak daha kolay bir kullanıma sahip olduğunu, maddebaşı ve onun tanımına ulaşmak noktasında daha kullanışlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca TL'de Türkçe "**bükülmek**" maddebaşının Arapça karşılıkları verilerek iki dilli, Farisîsi ibaresiyle Farsça karşılığının verilmesi TL'yi üç dilli bir sözlük haline de getirmiştir. Metinlerarasılığın metne katkısı anlamında bakıldığında TL'nin sözcük listesini sunuş biçimi aranılan bilgiye daha kolay ulaşmayı sağlamış, üç dilli yapısı ise kullanıcılara daha fazla dil seçeneği sunmuş, böylece sözcüğün Arapça ve Farsçasına ulaşmak isteyen okurun ihtiyacı karşılanmıştır.

Jackson (2002: 27)' de " Sözlük Savaşları" başlığı altında Joseph Worcester'in 1830'da Noah Webster'in *American Dictionary* adlı sözlüğünü kısaltıp yeni maddebaşları ile birlikte yazım ve sesletim gibi yeni özellikler ekleyerek *Comprehensive Pronouncing and Explanatory Dictionary* adıyla kendi sözlüğünü yayımladığını ifade etmiş, Worcester'in sözlüğünün zamanla Webster'in sözlüğüne ciddi rakip olması üzerine Webster'in Worcester'i intihalle suçlayarak konu ile ilgili bir makale yazdığı bilgisini paylaşmıştır. Tanzimat dönemi Osmanlı sözlükçülüğünde sözlük yazarları arasında İngiliz sözlük yazarları arasındaki intihal suçlamalarına benzer iddiaların yaşanıp yaşanmadığına dair elimizde herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Buradan hareketle sözlüklerde metinlerarasılığın sınırı nedir? Sözlüklerde "metinlerarasılık" argümanları (maddebaşı, yazım, sesletim, tanım, örnek vb.) nelerdir? Bir sözlük bir başka sözlükten ne kadar etkilenebilir? Buna benzer soruların cevabını verebilecek çalışmalara ihtiyaç vardır.

Maddebaşları sözcüğün ilk iki harflerine göre sıralanan MLO ve TL'de metinlerlerarasılık ilişkisinin Arapça ve Farsça sözcük listelerinde ilk iki harfi dâl (د) ve mîm (م) olan maddebaşlarına nasıl yansıdığı **Tablo 4.** ve **5.**'te görülmektedir.

Tablo 4: MLO-TL Arapça sözcük listesi karşılaştırması

Sözlük	Dil	Maddebaşları
MLO	Arapça	dem, demâ, dimâ', dimâse(t), damar, dimâğ, deme'ân, dem'a(t), dimn, dimne(t), dümû', demevî.
TL	Arapça	dem, demâ, dimâ', dimâse(t), damar, dimâğ, deme'ân, dem'a(t), dimn, dimne(t), dümû', demevî.

Arapça sözcük listesindeki maddebaşlarının birebir aynı olduğu görülür.

Tablo 5: MLO-TL Farsça sözcük listesi karşılaştırması

Sözlük	Dil	Maddebaşları
MLO	Farsça	düm, demâdem, demâğ, demâme, demân, dembâz, dembâzî, dembedem, dembestegî, dembeste, dümdâr, demdeme, demsâz, demsâzî, demsân, demkeş, demîde.
TL	Farsça	dem, düm, demâ, demâbur, demâdem, demâr, demâr âvarden, damak, (dimâğ), demâme, demân, dembâz, dembâzî, dümbâl, dembedem, dembestegî, dembeste, demçâr, dümçe, dümdâr, demdeme, demzeden, demsâz, demsâzî, demsân, dümsîce, demgâh, dümkâv, dümkürk, demgirifte, demkeş, demgeh, demlâbe, demendân, demende, dimne, demvâpesîn, demûr, deme, demîden, demîde.

TL'de MLO'daki maddebaşlarına ilave olarak (dem, demâ, demâbur, demâr, demâr âvarden, (dimâğ), dümbâl, demçâr, dümçe, demzeden, dümsîce, demgâh, dümkâv, dümkürk, demgirifte, demgeh, demlâbe, demendân, demende, dimne, demvâpesîn, demûr, deme, demîden) 24 maddebaşının daha eklendiğini böylece daha büyük bir sözcük listesi oluşturulduğu görülür. Buradan TL'nin Farsça sözcük listesine MLO dışında başka sözlük veya sözlüklerden maddebaşı almış olabileceğini söylemek mümkündür.

MLO'dan alınan Arapça maddebaşı ve bu maddebaşının Türkçe tanımına Farsça karşılığının eklenmesi (Arapça maddebaşı+Türkçe tanım+Farsça eşdeğer karşılık) ile TL

sahip olduğu dil sayısı ve kelime serveti bakımından zenginleştirilmiş, iki dilli olan sözlük üç dilli hale getirilmiştir (bk. Tablo 6.).

Tablo 6: MLO-TL Arapça metinlerarasılık ve TL'nin çok dilli oluşu

Sayfa	Maddebaşı	"	MLO ve TL'de Karşılıklar	Sözlük
223	şehîk	شَهِيْقْ	Ağlayan çocuk gibi hıçkırıp içini çekmek ve seda vererek soluğunu içeri çekmek.	MLO
519	şehîk	شَهِيْقْ	Ağlayan çocuk gibi hıçkırıp içini çekmek, bâng-ı nerm kerden.	TL
223	şeyâfîn	شَيْاطِيْنْ	Şeytanlar, dîvler.	MLO
519	şeyâfîn	شَيْاطِيْنْ	Şeytanlar, dîvân.	TL
223	şeyb	شَيْبْ	Saç ve sakal ağarmak.	MLO
519	şeyb	شَيْبْ	Saç ve sakal ağarmak, ihtiyarlık, sepid şoden mûy.	TL

TL'nin metinlerarasılık ilişkisi ile çok dilli bir sözlük şeklini alması Farsça cetvel için (Farsça maddebaşı+Türkçe tanım+Arapça eşdeğer karşılık) de geçerli bir durumdur (bk. Tablo 7.).

Tablo 7: MLO-TL Farsça metinlerarasılık ve TL'nin çok dilli oluşu

S.	Maddebaşı	"	MLO ve TL'de Karşılıklar	Sözlük
223	şehzade	شَهْزَادَهْ	Padişah oğlu olan zat, âl-i tebâr.	MLO
516	şehzade	شَهْزَادَهْ	Padişah oğlu olan zat, âl-i tebâr, veledü's- sulfân.	TL
223	şehla	شَهْلَا	Koyun gözlerine benzer olan göz ki pek makbuldür.	MLO
516	şehla	شَهْلَا	Eğri bakışlı olan göz, ahvel ve koyun gözlerine benzer olan göz ki pek makbuldür, şehlâ'î.	TL
348	deryâb	دَرْيَابْ	Akıl, dirayet, zekâvet, zihin	MLO
348	deryâb	دَرْيَابْ	Akıl, dirayet , zekâvet, zihin ve “anla, fehim eyle” manasına ve “meded ve muavenet eyle” ve deniz derya ve “tedarik eyle” ve yâften lafzından sîga-i emirdir “bul” manasına gerek mahsûsen olsun gerek manen olsun.	TL

TL-MLO metinlerarasılık ilişkisine bakıldığında ise TL'nin Arapça ve Farsça sözcükleri farklı sütunlarda işlemesi TL'ye pratiklik kazandırmış, Türkçe maddebaşının Farsçasının verilmesi ise TL'nin kıymetini bir kat daha artırmıştır. Maddebaşına ulaşma ve sözlüğü kullanmadaki kolaylık ve Farsça karşılıkların verilmesi metinlerarasılığın metne ve sözlük kullanıcılarına katkısı olarak değerlendirilebilir.

2.3.1.2. Maddebaşı ve Maddebaşı Türleri

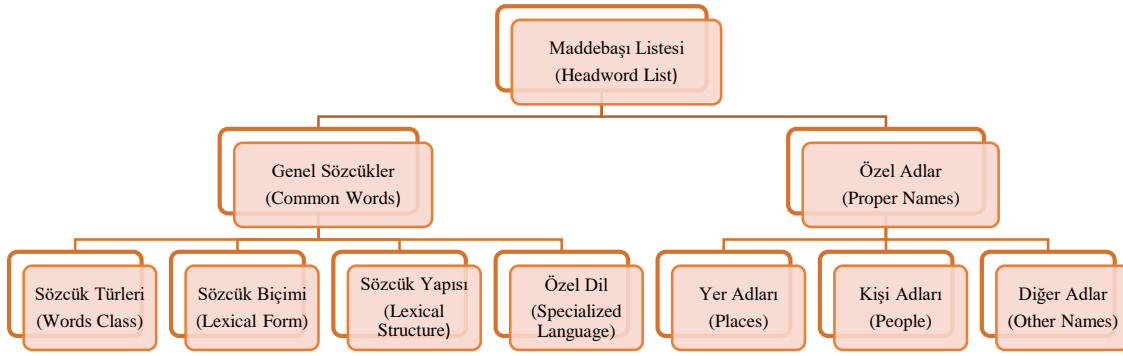
Sözlük hazırlayıcı bir sözlüğün derlenmesinden önce sözlüğe dâhil edilecek ve işlenecek sözlüksel öğelerin (maddebaşları) seçimi için ölçütlerini belirlemeli ve bir sözlük planı tasarlamalıdır, belirlenen bu öğeler bütün yapıya sözlükbirim işaretleri olarak girilir ve sözlüğün ana unsurları haline gelir (Gouws, 2003:38).

Atkins ve Rundell (2008:178)'de sözlük kullanıcılarının beklentilerinin yüksek olduğunu, sözlüğü eline alan hemen herkesin aradığı sözcüğe ulaşacağını düşündüğünü, ulaşamadığını söylemenin ne kadar sinir bozucu bir durum olduğunu ifade ettikten sonra hiçbir sözlüğün herkesin isteğine cevap veremeyeceğini, dolayısıyla

bir sözlüğe neyin dâhil edileceğine ve neyin hariç tutulacağına ilişkin kararların kritik önem taşıdığını söyleyerek maddebaşı seçiminde dikkat edilmesi gereken özellikleri **Şema 2.**'te verildiği şekliyle sınıflandırır:

Şema 2: Atkins ve Rundel (2008:178) 'e Göre Maddebaşı Tercihleri

TL'nin I. cildi ile sınırlı olmak üzere Arapça 8731, Farsça 7877, Türkçe 2657 olmak üzere toplam 19259 maddebaşının seçimi ve sözcüklerin türleri ile ilgili bilgiler **3.3.1.2.1.** ve **3.3.1.2.2.**'de ayrıntılı olarak verilecektir.

2.3.1.2.1. Sözcükbiçimlerin Maddebaşı Yapılması

Bir dilin sözcüklerinin farklı *sözcükbiçimlerini* (lexical form) sözlüklerde maddebaşı yapmak olası bir durum değildir; çünkü sözcükler dilde kullanıldıkları yere, duruma ve zamana göre farklı biçimler alırlar. Dolayısıyla sözlüklerde maddebaşı yapabilmek için bir sözcüğün farklı biçimlerini çekirdeğe/köke indirgemeye ihtiyaç vardır. Bu durum temelde aynı anlama sahip olan fakat farklı biçimbirimler edinmiş sözcükleri (adları tekil, eylemleri mastar biçimi ile) sözlüklere uyarlamaktır, bu durum *sözlükselleşme* (lemmatization) olarak ifade edilir. TL, Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesine sahip çok dilli bir sözlüktür. İhtiva ettiği bu üç dile ait *sözcükbirimlerin* (canonical form) maddebaşı olarak kullanımı noktasında belirli farklılık vardır.

Arapça Maddebaşları: Arapça sözcük listesindeki isimlerin çokluk biçimleri TL'de ekseriyetle maddebaşı olarak kullanılmıştır. Bu duruma gerekçe olarak Arapça'nın bükümlü bir dil olması, yeni sözcük türetirken ve var olan sözcüğü cümlede farklı görevlerde kullanırken çekimlenerek yeni bir biçime sahip olması söylenebilir. Tablo 8.'de Arapça çokluk isimlerin sözcük listesinde maddebaşı olarak kullanıldığını örnekler görülmektedir:

Tablo 8: Arapça çokluk isimleri maddebaşı örnekleri

Arapça Çokluk Şekli	Arapça Çokluk Örnekleri
Tesniye (eyn)	bahreyn, şağaleyn, cânibeyn, cenâheyn, hârameyn, dâreyn, zevceyn...
Cem-i müzekker (în)	eḥâsîn, âḥîrîn, erâkîn, esâfîn, efânîn, mü' minîn, evvelîn, selâfîn, sinîn...
Cem-i müzekker (ûn)	benûn, tâbî' ûn, ḥuşûn, ḥavâriyyûn, duyûn, ruhûn, sücûn, sünûn...

Cem-i müennes sâlim (ât)	ebyât, edevât, arazât, irhâsât, eşvât, âfât, aqvât, âlât, emvât, ümmehât, evkât, âyât, berekât, beravât, beriyyât, buğât, bükât, beliyyât, benât...
Cem-i mükesser	ef'âl: ebdân, eşkâl... / fu'ûl: benûn, duyûn... / fu'ul, fu'al, fi'al: süfun, süver... / fi'âl: cibâl, rical... / fu'âl: tüccâr... / fe'ale: ulemâ, cühelâ, şühedâ. / fe'â'il: resâ'il... / fevâ'il: erâzil... / fevâ'il: efâ'il: ehadîs, ekâbir... / ef ilâ: enbiya, evliya... / ef ile: esliha, elsine... / tefâ'il: teşâvîr, tekâlif... / ef ul: encüm...

Farsça Maddebaşları: Farsça sözcük listesindeki isim olan Farsça maddebaşları ekseriyetle teklik biçimleriyle verilmiş, sözcük listesindeki maddebaşı isimlerin “ân” (آن) ve “hâ” (ها) eklerini almış çokluk biçimleri TL’de maddebaşı yapılmamıştır. Bununla birlikte biçimbirim almış birkaç isim ve şahıs zamirleri maddebaşı yapılmıştır. Farsça sözcük listesinde hal eki /(+i yüklem hali “râ” را), (+e yönelme hali “be” به, ب), (+de bulunma hali “der” در), (+den ayrılma hali “ez” از)/ ve vasita hali eki (+ile “bâ” با) almış sınırlı sayıda Farsça maddebaşı da vardır (bk. **Tablo 9**).

Tablo 9: “ez”, “be”, “der”, “bâ”, hal eki almış maddebaşı

S.	Maddebaşı	"	Tanım
12	ez-ân	أَزَّان	ez (از) ile an (آن)dan mürekkep kelimedir ki "ondan" manasına, Arabîde minhu (منه) ile tabir olunur.
72	(be- hîlâf)	(بِخِلَاف)	Hilaf üzere, aksi olarak.
339	derhal	دَرْحَال	Anide, o saat, der-akab, fi'l-hâl.
44	bâ-ânki	بِأَنَّكَ	bâ (با) ve ân (ان) ve ki (که) harflerinden mürekkep, onunla birlikte demek, Arabîde key ma' a hâzâ ile tabir olunur.

Farsça sözcük listesindeki fiillerin (basit fiil, önekli fiil, birleşik fiil, dönüşlü fiil ve deyim fiil) mastar halleri ile mâzi ve muzâri zaman çekimli maddebaşları **Tablo 10.** ve **Tablo 11.**'te görülmektedir:

Tablo 10: Maddebaşı fiil örnekleri

Fiil	S.	Maddebaşı Fiil	"	Tanım
Fiil	99	bükeşten	بُكَشْتَن	Öldürmek, imâte , katil ve idam etmek.
önekli fiil	81	ber hâsten	بَرْخَاسْتَن	Kalkmak, ayağa kalkmak, kıyâm .
birleşik fiil	486	siyâh kerden	سِيَاهَ كَرْدَن	Karartmak, siyah etmek, tesvîd .
dönüşlü fiil	410	rîş ber-âvârden	رِيشَبَرِ أَوْرَدَن	Sakallanmak, sakalı gelmek, iltihâk .
deyim fiil	375	dûr-nihâden pâ-ezhem	دُورِنِهَادَن پَاَزَهَم	Apışmak, terahruş , yolda kayıp ayağın biri bir tarafa ve biri bir tarafa gitmek.

Tablo 11: Farsça mastar, mâzi ve muzâri çekimli maddebaşı fiil örnekleri

Fiil	S.	Maddebaşı	"	Tanım
mastar fiil	275	hîrâmîden	حِرَامِيدَن	Mastardır, salınmak manasına.
mastar fiil	511	şinîden	شِينِيدَن	İşitmek, istimâ' , şenîd lafzının mastarıdır.
fiil-i mâzi	381	dîd	دِيد	“Gördü, ra'â ” manasına fi'l-i mâzîdir.
fiil-i mâzi	312	hûrd	خُورْد	Hürden (خُردان) lafzından fi'l-i mâzîdir, yedi, ekele manasına ve rast gelmek, müşâdafa .
fiil-i muzâri	67	pâyed	پَايِد	Bâyesten lafzından muzâridir, gerek, lazım, muktezi, yelzemü manasına.

fiil-i muzâri	331	dâned	دَانَدَ	Dânisten lafzından fi' l-i muzârîdir, "bilir" demektir, ya'lemü manasına.

Türkçe Maddebaşları: Türkçe sözcük listesi ile ilgili olarak isim olan Türkçe maddebaşları ekseriyetle teklik biçimleriyle verilmiş, bununla birlikte biçimbirim almış şahıs zamirleri maddebaşı yapmıştır (bk. **Tablo 12.**).

Tablo 12: TL'de farklı biçimbirimler almış zamir maddebaşı örnekleri

S.	Maddebaşı	"	Tanım
322	Sen	سَنْ	Arabîsi ente . Fârisîsi tû .
322	Senden	سَنْدَنْ	Arabîsi minke , 'anke. Fârisîsi ez-tû .
322	senden isterim	سَنْدَنْ اِسْتَرْمُ	Arabîsi eşlubu minke . Fârisîsi hâhem ez-tû .
322	Seninle	سَنْكَلَه	Arabîsi ma'ake . Fârisîsi berâberi tû .
322	senin için	سَنْكَ اِيْچُونُ	Arabîsi li ecliffe . Fârisîsi berâyı tû .
322	Sende	سَنْدَه	Arabîsi fike . Fârisîsi der-tû .
323	Saña	سَا	Arabîsi leke . Fârisîsi be-tû .

Aynı durum farklı zaman ekleri ve olumsuzluk eki almış biçimleri ile fiillerde görülür (bk. **Tablo 13.**).

Tablo 13: TL'de farklı biçimbirimler almış fiil maddebaşı örnekleri

S.	Maddebaşı	"	Tanım
103	Bakmağ	بَاقِمَقْ	Arabîsi nazar, nazr, nazzâre; tağdîk (ziyade bakmaktır), lemha, lemğ, iltimâh (bunlar az bakmaktır). Fârisîsi nigâh kerden, nigâhîden, nigeristen, nigerîden, girânden, nazar kerden
103	Bakar	بَقَار	Arabîsi yenşuru . Fârisîsi nigerd .
103	Bağtı	بَاقِدَى	Arabîsi nağara . Fârisîsi nigâh kerd .
103	bak demek	بَاقِ دِيمِكْ	Arabîsi unşur . Fârisîsi nigâh kün .
103	Bakma	بَاقِمَه	Arabîsi lâ tenşur . Fârisîsi nazar mekun

2.3.1.2.2. Özel Adların Maddebaşı Yapılması

TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesinde özel adlar maddebaşı yapılmıştır, ancak bu durum farklılıklar arz etmektedir. TL'nin I. cildi ile sınırlı olmak üzere Arapça cetvelinde maddebaşı olan bir kişi ismi varken, Türkçe cetvelde maddebaşı yapılmış kişi ismi yoktur. Yine bu iki cetvelde yer adı olan maddebaşı sayısı yok denecek kadar azdır. Farsça cetvel ise özel adların maddebaşı olarak kullanımı noktasında daha zengindir. Arapça ve Farsça sözcük listesindeki maddebaşı olan kişi isimleri için (bk. **Tablo 14.** ve **Tablo 15.**).

Tablo 14: Arapça, Farsça sözcük listelerinde maddebaşı şahıs isimleri

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım
422	Arapça	Zülkarneyn	ذُو الْكَرْنَيْنِ	Eski zaman padişahlarından bir meşhur padişahın lakabıdır.
11	Farsça	Armyâ	اَرْمِيَا	Benî İsrail peygamberlerinden bir peygamber ismi-i şerifidir.

Tablo 15: Arapça, Farsça, Türkçe sözcük listelerinde maddebaşı yerleşim isimleri

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım

146	Arapça	Bahreyn	بَحْرَيْن	İki deniz yani Karadeniz ile Akdeniz yahut iç deniz ile dış deniz ve bir memleket ismidir, düderyâ.
41	Farsça	İran	اِيْرَان	Nâm-ı Hûşenk Şah Bin Siyâm ve vilâyet- i Irak ve Fâris ve Azerbaycan ve Horasan memleketleridir ki Feridun Şah büyük oğluna İrec'e vermiş idi, İran ismi ondandır.
101	Türkçe	Bağdat	بَغْدَاد	Irak'ta meşhur bir şehir ismidir. bağdâd, bağzâz, zevrâ. Fârisîsi bağdâd.

2.3.1.2.3. TL'de Maddebaşı Yapılan Diğer Adlar

TL' nin Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesinde birçok türde (hayvan isimleri, bitkiler; ağaç, meyve, sebze, tahıl, çiçek isimleri, maden isimleri, insana özgü sıfatlar, meslek isimleri, aletler, yemek isimleri vb.) maddebaşı vardır. TL'de maddebaşı yapılan diğer adlara Türkçe sözcük listesinden bir örnek verilebilir. Öyle ki Türkçe sözcük listesi bir tıbbî bitkiler rehberi gibidir (bk. **Tablo 16.**).

Tablo 16: TL Türkçe cetvelde maddebaşı tıbbî bitkiler

S.	Maddebaş	"	Tanım
33	amberbaris	آمبرباريس	Bir nevi kırmızı çalı yemişidir, kurusundan şerbet ederler. Arabîsi anberbârîs , esrâr , berbârîs . Fârisîsi zireşk .
10	bağkam	بَقَم	Boya nevinden meşhur ağaçtır. Hindistan'da ve Zengistan'da biter. Yaprığı ceviz yaprağı gibi olur. Kaynatıp suyuyla kızıl boya boyarlar. Arabîsi bağkam , 'andem. Fârisîsi teberhûn , çûbsürh , dârbehâl .

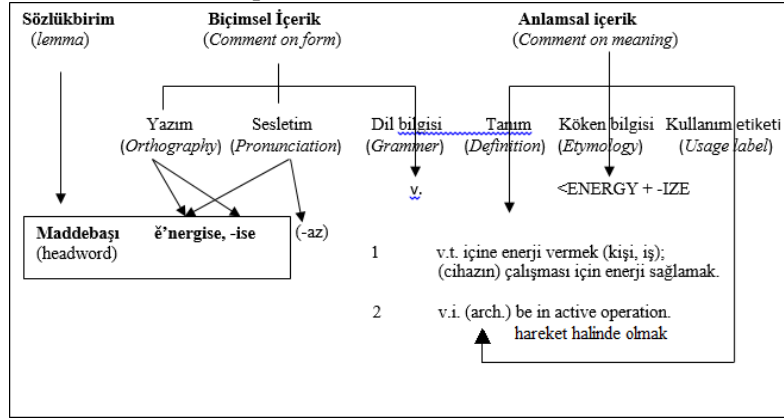
Türkçe sözcük listesinde yer alan bitki maddebaşları şunlardır: “altın otu, afyon, amberbaris, anason, andız, ardıç ağacı, armut, aşbur, at kuyruğu, aşma, ayrık otu, ayva, ayvadana, ayı kulağı, ayı dududu, ayı kulağı, bağkam, bakla, baldıran otu, baldırı kara, bezirkatûnâ, boy tohumu, boğa diken, bürülce, çam, çam sağızı, şimşir ağacı, çoban değneği, çoban süzeği, çıyan otu, dalağ otu, darı, defne, deve diken, deve tabanı, durağ otu, dut, ebegümece, ebûcehil karpuzu, eğir, elma, erik, eğrelti, şahtere, gebere, gelincik çiçeği, haşhaş, hardal, hareze, haşır otu, havelân, hurma, hıyarşembe, ılgun ağacı, ısrğan otu, iştîr, iki kardeş kanı, incir, it üzümü, iğde yemişi, oğul otu, öksürük otu, pancar, patlıcan, pazı, pelin, pırasa, tere, terementi, topalak, turp, turunç, ülüfer çiçeği, hünnap, üzerlik tohumu, üzüm, zambak, zencefil, zerdeçal, zeytin, zurumba. ravent, rezene, ribâs, safran, sağız, şarımşak, sinirli yaprak, söğüt ağacı, sumak, sütleğen, şığır kuyruğu, tarhun, teke şakal.”

2.4. Parçacıl Yapı (Microstructure, Entry Structure)

Parçacıl yapı, bir maddebaşının yazım, telaffuz, dilbilgisi, tanım, kullanım ve köken bilgisi gibi içeriğinin tümüne verilen isimdir ve bütüncül yapıdan farklı olarak maddebaşının biçimi ve anlamı ile ilgili bilgiler verir (Hartmann ve James, 1998:94). Hartmann ve James (1998:94)'ten alınan parçacıl yapı şeması Türkçeleştirilerek **Şema 3.**'te verilmiştir.

Şema 3: Parçacıl Yapı Şeması

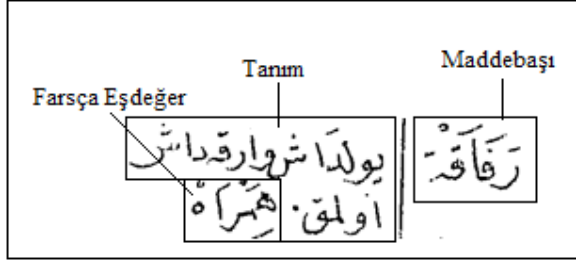
Sözlüklerin parçacıl yapısı tek dilli ve çok dilli olup olmamalarına göre değişir. Tek dilli sözlükler öncelikle anlamla ilgilenme eğilimindedir ve bu nedenle en azından bir tanım ve / veya bazı ansiklopedik bilgi sağlarlar. Çok dilli sözlükler ise tanımdan ziyade eşdeğer karşılıklar verme eğilimindedirler. Bu sebeptendir ki çok dilli ihtisaslaşmış sözlükler genellikle oldukça basittir, bir veya daha fazla yabancı dile ait sadece terim listelerini ve eşdeğerleri içerirler (Bowker, 2003:158). Çok dilli sözlükler nadiren tanım verseler de bazı çok dilli sözlüklerde belirli kullanım bilgileri sunulur (örneğin, örnekler). İşlenen dil sayısı arttıkça her eşdeğer için daha az bilgi bulunur. Bu nedenle, çok dilli bir sözlük genellikle iki dilli bir sözlükten daha az bilgilendiricidir (Bowker, 2003:159). TL'nin parçacıl yapısına bakıldığında maddebaşlarının biçimi ve anlamı ile ilgili bilgilerin Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesinde farklılıklar gösterdiği görülmektedir (bk. Tablo 17., Kesit 10.)

Tablo 17: TL'de Arapça "tezvîr" ve "refâkat" maddebaşlarının parçacıl yapısı

Maddebaşı	"	Dilbilgise l bilgi	Sesletim	Tanım	Farsça karşılık
Tezvir	تَرْوِير	—	— /hareke	Yalan söylemek, kızb ve hile etmek,	dürûğ kerden
refakat	رَفَاقَة	—	— /hareke	Yoldaş ve arkadaş olmak,	Hemrâh

TL'nin Arapça sözcük listesinden aldığımız "tezvîr" ve "refâkat" maddebaşlarının parçacıl yapısına bakıldığında tek dilli sözlüklerden farklı olarak parçacıl yapıda köken, dilbilgisel bilgi ve sesletim gibi içeriklerin bulunmadığını görülmektedir. Arapça sözcük listesindeki hiçbir maddebaşının parçacıl yapısında kökene ilişkin bilgi mevcut değildir; bu durumun sebebi maddebaşı sözcüklerin kökenine ait bilginin "bâbü't-tâ' mine'l-Arabiyye, bâbü'r-râ'î'l-mühmeleti mine'l-Arabiyyeti vb." ifadelerle cetvel başında verilmiş olmasıdır.

Kesit 10: Arapça “refâuat” maddebaşının parçacıl yapısı

TL’de parçacıl yapıya ait farklı bilgi türleri daha çok Farsça cetvelde görülür. **Tablo 18.’de “âmeden, huftiden ve pered (periden fiilinden) fiil/maddebaşları ile “bülent, huşkî ve silf” isim/maddebaşlarının parçacıl yapılarının birbirinden farklı bilgi türleri içerdiği görülmektedir. Yine Tablo 18.’de bulunan hiçbir maddebaşının parçacıl yapısında kökene ilişkin bilgi mevcut değildir; bu durumun sebebi maddebaşı sözcüklerin kökenine ait bilginin “e’l-cîm mine’l-Fârisiyye, e’s-sînü’l-mühmeleti mine’l-Fârisiyyeti vb.” ifadelerle cetvel başında verilmiş olmasıdır. Dilbilgisel bilgi, maddebaşına göre değişmektedir; bazı fiil/maddebaşlarında mastar, fiil-i mâzi, fiil-i muzâri, müstakbel gibi eylemin zamanı ile ilgili bilgilere yer verilmiş, sözcük listesindeki maddebaşlarının parçacıl yapısında kalb olmak, hazf olmak, haft olmak, ilhak etmek, tebâdil olmak, tevâhi olmak, tebdîl olmak, takdîm olmak, ziyade etmek, isbat, tekît, nisbet, işbâ-ı damme, sâkıt, imâle, lâhak, edât-ı cem, şaz, istigâse, harf-i nidâ, mürekkep, ibdal, muèceme, mülhmele, mürâdif, müterâdif, alâmet-i masdâriyye, sakın, tasgîr, terkîb, vasfîyye, işbâ, ilhak, ihfâ, istifhâmiyye, fâil, mefeul, yâ-yı hitâb, yâ-yı istifhâmiyye, yâ-yı nisbet vb. dilbilgisel bilgiler mevcuttur. Farsça cetvelde parçacıl yapıya ait farklı bilgi türleri için (bk. **Tablo 18., Kesit 11.**):**

Tablo 18: “âmeden, huftiden, pered” ve “bülent, huşkî, silf” maddebaşlarında parçacıl yapı

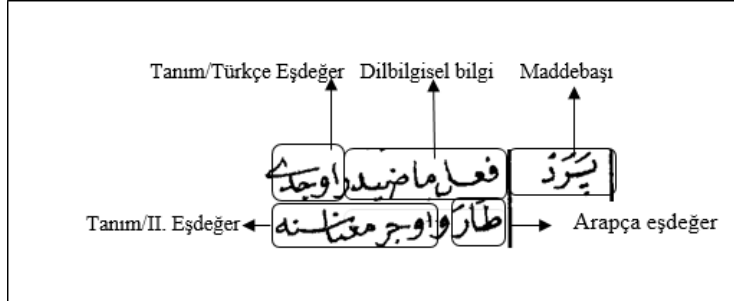
Maddebaşı	Dilbilgisel bilgi	Sesletim	Tanım	Türkçe karşılık	Arapça karşılık
âmeden آَمَدَنْ	mastar	— /hareke	(...gelmek)	... gelmek	mecî’iyyet
huftiden حُفْتِيدَنْ	—	— /hareke	(...yuvarlanmak ve aza uyuşmak)	... yuvarlanmak ve aza uyuşmak	telebbuţ
pered پَرَدْ	fiil-i mâzîdir	— /hareke	...uçtu ve uçar manasına		ţâra
bülent بُلَنْدْ	—	— /hareke	...rif’atlı olan,	yüce, yüksek	refî’, âli.
huşkî حُشْكِي	—	— /hareke	...at ve katır tersi	fışkı, gübre.	zebl

silf (سلف)	—	— /hareke	Bacanak ki bir adamın zevcesinin kız kardeşinin kocasıdır.	—	—

Kesit 11: Farsça “pered” maddebaşının parçalı yapısı

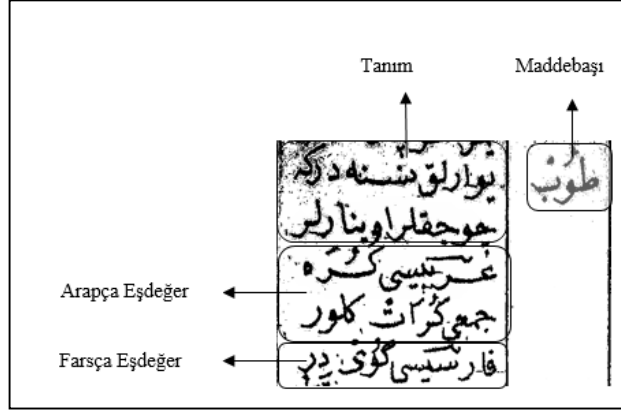

TL'nin Türkçe sözcük listesindeki maddebaşlarının parçalı yapısına baktığımızda köken ve dilbilgisel bilgi türleri bakımından Arapça ve Farsça maddebaşlarının parçalı yapıları ile benzer özellikler gösterdiğini, tanım ile ilgili olarak ise farklılaştığını söylemek mümkündür, öyleki sözcük listesindeki 2658 Türkçe maddebaşının büyük bir bölümünün tanımı verilmeden Arabîsi ve Fârisîsi ibareleri ile Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir (bk. **Tablo 19.**, **Kesit 12.**):

Tablo 19: “şıyrmak, böğürmek” ve “top, soy” maddebaşlarının parçalı yapısı

Maddebaş	Dilbilgisel bilgi	Sesletim	Tanım	Arapça karşılık	Farsça karşılık
صَيَّرَمَقْ (şıyrmak)	—	— /hareke	—	imtişân	rendîden
بُوكِرْمَكْ (böğürmek)	—	— /hareke	İnsanda ve hayvanda olur hâlettir.	‘acv, rağv, nüzb, nüzâb.	şene kerden
طُوبْ (top)	—	— /hareke	Yuvarlak nesnedir ki çocuklar oynarlar.	küre (cemi kūrât gelir)	gûy
صُؤْ (soy)	—	— /hareke	—	nesep (cemi ensâb gelir), haseb, erûme, cerşûme, ‘ırq, nihâz, hicz, şerh; selh ve zürriyet (soy sop manasınadır).	nihâd, nijâd, bâl; fûrûmâye (alçak soydur).

Kesit 12: Türkçe “top” maddebaşının parçacıl yapısı

2.4.1. Parçacıl Yapıda Biçimle İlgili Bilgiler (Comment On Form)

Bir sözlüğün parçacıl yapısı içerisinde iki çekirdek yapı vardır (Şema 3.). Bunlardan ilki *biçimsel içerik* (comment on form)'tir. Sözlüğün amacına ve hedef kitlesine göre değişmekle birlikte bu yapı içerisinde ekseriyetle *yazım bilgisi* (orthography), *sesletim bilgisi* (pronunciation) ve *dilbilgisel bilgi* (grammatical information) yer alır. Bu başlıkların TL'nin çekirdek yapısı içerisindeki durumu alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.4.1.1. Yazım Bilgisi (Orthography)

Yazım bilgisi, bir dilin söz varlığını o dilde yürürlükte olan ses, şekil, köken vb. kurallara uygun olarak yazıya geçirme; dildeki sözleri kurallarına uygun olarak yazma işlemidir. TL'deki *yazım bilgisi* sözlük yazarının yararlandığı kaynaklarla ilişkilidir. Arapça ve Farsça maddebaşlarının yazımında ekseriyetle MLO, Türkçe maddebaşlarının yazımında ise LL'den yararlanılmıştır. Bununla birlikte TL'de kendi nevine münhasır bir yazım şekli de görülür. Cetvellere ait yazım özellikleri çalışmamızın “TL'de Uygulanan Yazım Yöntemi” başlığı altında ayrıntılı olarak verilmiştir.

TL'nin mukaddime bölümünde “Tarif”, “Kaide”, “İhtar” başlıkları altında sözlük kullanıcıları için sözlüğün kullanımına ilişkin birçok bilgiye yer verilmiştir. Bu bilgi türleri içerisinde yazım bilgisi önemli bir yekün oluşturmaktadır. Sözlük kullanıcıları için yazım bilgisinin önemli bir işlevi de sözcüğün nasıl yazıldığını göstermesidir. Arap harfleriyle yazılan Osmanlı Türkçesinde sözcüklerin yazımı ve sesletimi karmaşıktır ve sözcükler çoklu okumaya müsaittir (Aslan, 2017: 64). TL'de eş yazımlı diyebileceğimiz sözcüklere Arapça ve Farsça cetvelde sıkça yer verilir (bk. **Tablo 20.** ve **21.**).

Tablo 20: Arapça eş anlamlı maddebaşları.

S.	Maddebaşı	"	Tanım
416	Dîs	دیس	Sık ormanlar, çengelîstân .

416	dîse	دَيْسَه	Bi-ma' nâhu eydan.
458	zenâdîk	زَنَادِيقُ	Zındıklar, Allah ve ahireti inkar eden dinsiz kimseler, zendîkân .
459	zenâdîka(t)	زَنَادِيقَةُ	Bi-ma' nâhu eydan.
472	sitr	سِتر	Örtü, perde .
472	sitre(t)	سِترَه	Bi-ma' nâhu eydan.

Tablo 21: Farsça eş anlamlı maddebaşları.

S.	Maddebaşı	"	Tanım
50	pâdşâ	پَادِشَا	Hükm-i mutlak, sultân, sâhib-i cihân olan.
50	pâdşâh	پَادِشَاهُ	Bi-ma' nâhu eydan
50	pâdşeh	پَادِشَهْ	Padişah, sultân.
340	deraşş	دَرَحْش	Şimşek, berç.
340	dıraşş	دِرَحْش	Bi-ma' nâhu eydan
340	duraşş	دُرَحْش	Bi-ma' nâhu eydan

2.4.1.2. Sesletim Bilgisi (Pronunciation)

Sesletim, sözlüksel bir ögenin belirlenmiş bir standart doğrultusunda telaffuz edilme şeklidir (Sterkenburg, 2003: 410). Sözlüklerde telaffuz bilgisine duyulan ihtiyaç dillere göre değişmektedir. Örneğin Türkçe için yazım ile telaffuz arasında doğrudan bir ilişki vardır, öyle ki sözcükler yazıldığı biçime yakın telaffuz edilir. Svensen sözlüklerde sesletim bilgisi ile ilgili olarak aşağıdaki soruları sorar (2009:115):

- Ne tür sesletim bilgisi verilmelidir?
- Bu bilgi ile hangi tür sözcükler verilmelidir?
- Hangi sesletim kuralı kullanılmalıdır?
- Sesletim çeşitliliğinin seviyesi ne olmalıdır?
- Sesletim bilgisi nasıl ve nerede sunulmalıdır?

Arapça ve Farsça'nın yazımında genel olarak harekeye başvurulmaz ve bu durum anadili Arapça ve Farsça olanlar veya bu dilleri iyi bilenler için bir sıkıntı oluşturmaz. Anadili Arapça ve Farsça olmayan bir öğrenci için sözcüklerin sesletim bilgisine ihtiyaç vardır. Sözlüklerde bu durum doğrudan sözcüklerinin sesletiminin verilmesi ve sözcüğün harekelendirilmesi ile mümkündür. Bu haliyle TL'nin her üç cetvelinde (Arapça, Farsça ve Türkçe) hareke kullanımı vardır. Türkçe cetvel başında ise diğer cetvellerden farklı olarak genel sesletim bilgisi (Ör. "bâbü'l-cîmü'l-meftûhatü mine't-türkiyyeti, faslü'l-cîmü'l-meksûratü mine't-türkiyyeti, faslu'l-cîmü'l-madmûmetü mine't-türkiyyeti") verilir, TL'de ekseriyetle maddebaşı sözcükler harekeli, Türkçe tanımlar harekesiz, Arapça ve Farsça karşılıklar ise yine harekeli olarak verilmiştir. Dolayısıyla yukarıda verilen soruların cevapları TL'de her üç cetvel için benzerlikler yanında farklılıklarda arz etmektedir. TL'nin bütüncül yapısındaki hareke kullanımı **Kesit 12.**'de görülebilir.

Kesit 12: Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerde hareke kullanımı

Bâb ve Sesletim Bilgisi	Harekeli Türkçe Maddebaşı	Harekeli Farsça Maddebaşı	Harekeli Arapça Karşılık
Harekeli Arapça Karşılık 1.	چوبک	چوبک	چوبک
Harekeli Arapça Karşılık 2. ve 3. Karşılık	چوبک	چوبک	چوبک
Harekeli Farsça Karşılık	چوبک	چوبک	چوبک

2.4.1.3. Dilbilgisel Bilgi (Grammatical Information)

Hartmann ve James (1998:64)' e göre dilbilgisel bilgi, sözlük hazırlayıcısı tarafından kullanıcının ihtiyaçları dikkate alınarak sunulan bilgi türlerinden biridir. Bu bilgiler parçalı yapıda kısaltılarak gösterilir ve maddebaşı ile tanım arasında yer alır. Kullanıcı kılavuzları, dilbilgisi sözlükleri ve öğrenici sözlüklerinde dilbilgisel bilgi ile ilgili daha fazla ayrıntıya yer verilir.

TL, çok dilli genel bir sözlüktür, dolayısıyla Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine ait çokça maddebaşını, bu maddebaşlarının Türkçe tanımlarını ve Arapça, Farsça karşılıklarını içermektedir. TL'nin sözcük listesine bakıldığında Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine ait isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, hitap vb. isim türlerini; mastar fiil, çekimli fiil, birleşik fiil vb. fiil türlerini ve kimi sözcüklere ilişkin olarak verilen dilbilgisel bilgileri görmek mümkündür. Maddebaşlarının tamamı için dilbilgisel bilgi verilmemiştir, dilbilgisel bilgi verilen maddebaşı her üç dil için sınırlıdır. Maddebaşlarının ekseriyeti sözcükbirimlerdir, bir sözcüğe ait sözcükbiçimler (isimler için çokluk biçimleri, eylemlerin kip, zaman ve kişi çekimli biçimleri vb.) maddebaşı yapılmıştır ancak bunların sayısı sınırlıdır. Tablo 22.'de Arapça maddebaşlarındaki dilbilgisel bilgiler görülmektedir:

Tablo 22: Arapça maddebaşlarında dilbilgisel bilgi

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Dilbilgisel Bilgi
155	ba'de	بَعْدَ	Ondan sonra, pes ez-ân ve bundan sonra manasına edattır, ammâ ba'd "ondan sonra" manasında kitap evvellerinde duanın akabinde müstamel lafz-ı Arabîdir.
165	Beyn	بَيْنَ	"Arasında, meyanında" manasında edattır.
177	tecrübe	تَجْرِبَةٌ	Denemek, âzmûden , sınamak, anlamak zımında fail olmak ve anlamak için icra olunan fiil.
265	temme	تَمَّ	Bitti, tekmil ve tetmîn oldu manasında fiil-i mâzidir, temâm şud .

Maddebaşlarına ait dilbilgisel bilgi sunumunun en çok gerçekleştirildiği cetvel Farsça cetvelidir. Maddebaşı türlerin büyük bir bölümü için dilbilgisel bilgi verilmiştir.

(Tablo 23. ve Tablo 24.'te maddebaşı fiil ve maddebaşı isimlerdeki dilbilgisel bilgiler görülmektedir:

Tablo 23: Farsça (fiil-isim) maddebaşlarında dilbilgisel bilgi

Sayfa	Maddebaşı	"	Tanım ve Dilbilgisel Bilgi
436	Sâhten	سَاخْتَنُ	Düzmek, yapmak, ibtina ’, muzârîsinde hâ (خ) zâ (ز)’ya ibdâl olup sâzed (سازد) ve sâzende (سازنده) derler.
308	Hâsten	خَوَاسْتَنُ	İstemek, talep , bu lafz mastardır, muzârî’inde sîn (س) hâ (ها)’ya ve tâ (ت) dâl (د)’e ibdâl olup hâhed (خواهنده) ve hâhede (خواهنده) denir.
331	Dânisten	دَانِسْتَنُ	Bilmek, ‘ ilm manasına muzârîsinde sîn (س) nûn (ن)’a ibdâl olup dâned (دانند) ve dânenide (داننده) denilir, marifet manasına.

Tablo 24: Farsça (isim) maddebaşlarında dilbilgisel bilgi

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Dilbilgisel Bilgi
256	hâşak	خَاشَاكُ	Süpürüntü, çerçöp, künâse , aslı hâre (خَار) idi, hârden temyiz için ahirine (ك) kâf lâhak olup (ها) hâ-i alâmet, (!) elif-i sâkine ve (ر) râ-i mühmele (ش) şîn’e kalb olundu, kâhî has ile muradif edip (has u hâşak) derler ve kâhî hâr ile müteradif edip istimal ederler.
302	Han	خَنُ	Hane manasına, hân (خان) lafzının elif (!)’ini hafz edip han (خن) derler, mâh (ماه) lafzının elifini (!) hafz edip meh (مه) dedikleri gibi.
421	Zerîn	زَرِينُ	Altından ibaret veya masnu yahut altına benzer olan, zehîb , zer (زر) ile (بن)’den mürekkeptir, harf-i yâ (ي) ile nûn (ن) ki bir isim ahirine lâhak olur edat-ı nisbettir.

TL’de Türkçe maddebaşlarına ait bir dilbilgisel bilgi ile karşılaşmaz, bu cetveldeki dilbilgisel bilgiler daha çok Türkçe maddebaşının Arapça ve Farsça karşılıklarına aittir. Bu dilbilgisel bilgi türlerinden birisi Arapça karşılıklarının hangi harf-i cerle kullanılması gerektiği ile ilgilidir (**bk. Tablo 25.**):

Tablo 25: Türkçe maddebaşlarının Arapça karşılıklarında harf-i cer kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Dilbilgisel Bilgi
412	savaşmak	صَوَّاشَمَقُ	Arabîsi ... vağ ’ (harf-i bâ (ب) ile istimal olunur), ...
241	tiksilmek	دَتْسِينَمَك	Arabîsi şeba ’, harf-i min (من) ile istimal olunur.
279	dönmek	دُونَمَك	Arabîsi ... kenf (harf-i ‘an (عن) ile istimal olunur), kebn (harf-i ‘an (عن) ile istimal olunur)...
324	sevinmek	سَوْنَمَك	Arabîsi ... beheş (harf-i ilâ (الی) ile istimal olunur. Fârisîsi şâdîden, şâd kâme kerden.

Türkçe cetvelde Arapça karşılıkların büyük bölümünün çokluk şekli “..... cemi .... gelir” ifadesi ile birlikte verilmiştir (**bk. Tablo 26.**).

Tablo 26: Türkçe Maddebaşlarının Arapça Karşılıklarında Çokluk

S.	Maddebaşı	"	Tanım, Arapça ve Farsça karşılıklara Ait Dilbilgisel Bilgi
3	Et	أَتْ	Arabîsi lahm (cemi lihâm ve luhmân ve luhûm gelir), vezre. Fârisîsi gûşt, tebehre, tebe, tebâ hece, hâvâ.
7	Adağ	أَدَاقُ	Arabîsi nezir (cemi nuzûr gelir). Fârisîde böyle müstemeldir.

65	Ortaç	أورثاق	Arabîsi şerîk (cemi şürekâ' ve eşrâk gelir), şekîk. Fârisîsi enbâz, hambâz, enbâ'.

2.4.2. Parçacıl Yapıda Anlamla İlgili Bilgiler (Comment on Meaning)

Parçacıl yapıyı oluşturan ikinci çekirdek yapı *anlamsal içerik* (comment on meaning)'tir. Bunlar *tanım, köken bilgisi, kullanım bilgisi, örnek ve çapraz gönderim*'den oluşmaktadır. Hem tek dilli hem de iki dilli sözlükler insan yaşamının belirli bir alanı ve hukuk, tıp veya bilgisayar gibi bilgi alanlarıyla ilgilenmeyi seçebilir. Bununla birlikte, özel alan sözlüklerinde belirleyici olan sadece okuyucu kitlesi değildir, konu ve içerik de belirleyici olabilir. TL'nin konu kapsamı belirli bir alanla sınırlı değildir. TL bir genel sözlüktür. Kaynak dillerin temel sözvarlığından başlamak üzere yazıldığı dönemin insan ihtiyaçlarına cevap veren hemen her alandan sözcüğe yer vermektedir.

2.4.2.1. Tanım (Definition)

Hartmann ve James (1998:35)'e göre tanım, bir sözlüğün parçacıl yapısında sözcüğün, sözcük öbeğinin veya terimin anlamını veren bileşenlerdir. Tanım, sözlükte kullanıcıların anlamla ilgili bilgilere ulaştığı yerdir ve sözlüklerde en temel işlevi üstlenir (1998:35). Tanım bilgisi sözlük türüne göre farklılıklar göstermektedir. Tek dilli bir sözlük diğer sözlük türlerine göre kaynak dildeki maddebaşının daha iyi anlaşılabilmesine fırsat verdiği için daha çok anadili kullanıcıları için tasarlanmıştır, sözcüklerin ne anlama geldiğini açıklamak tek dilli bir sözlüğün temel işlevidir; iki dilli bir sözlük ise kaynak dili daha etkin kullanmaya ve hedef dildeki eşdeğerlerini sağlayarak kaynak dil metinlerini daha iyi anlamaya yardımcı olur (Yong ve Peng, 2007: 24). Bu anlamda TL'nin Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerinde verilen tanımların bir standardı yoktur. Öyle ki Türkçe cetvelde Türkçe maddebaşlarının neredeyse tamamına yakınının tanımı dahi yoktur, doğrudan Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça eşdeğerleri verilmiştir. Ayrıca tanımların büyük bir bölümü sözlük yazarının yararlandığı kaynaklardan alınmıştır. Bununla birlikte yazara ait tanımlar da sözlükte yer bulmaktadır. İncelememizin bu bölümünde tanımın nasıl olması gerektiğinden daha çok TL'de verilen tanım türlerine bakılacaktır.

2.4.2.1.1. İçlemsel Tanım (Intensional Definition)

İçlemsel tanım, bir anlamsal koşulun ne zaman kullanılması gerektiği ile ilgili gerekli ve yeterli koşulları belirler. İsimler söz konusu olduğunda bu bir nesneyi tarif eden kavramın sahip olması gereken özellikleri belirtmeye eşdeğerdir. Svensen'e göre bir kavramın içerdiği ayırt edici özelliklerin birleşimidir. Örneğin, "motorlu taşıt" ın *içlemi* (intension) esas olarak "yollarda veya pistlerde kullanılan+motorla-çalışan+yönlendirilebilir+araç"tır. *Kaplam* (extention) ise otomobil, motosiklet, otobüs, kamyonet, kamyon vb.dir (2019:218). TL'de "..... manasına" ibaresi ile biten çok sayıda içlemsel tanım vardır (bk. Tablo 27.). Bu tanımların büyük bir bölümü sözlük hazırlayıcının yararlandığı sözlüklerden alınmıştır.

Tablo 27: TL'de içlemsel tanım

S.	Maddebaşı	"	Tanım
8	Er	آز	Karının kocası manasına, Arabîsi zevc, ba'1 . Fârisîsi şevher, şûy .

40	Ayrı	آیری	Başka demek manasına. Arabîsi ğayr , sivâ , âhar . Fârisîsi cüz .
47	İrilmek	إرلمق	Ayrılmak manasına. Arabîsi infişâl , zahîl . Fârisîsi cüdâ şuden .
62	Uç	أوج	Şeyin nihayeti manasına. Arabîsi taraf , şebâ . Fârisîsi berre , ser .

2.4.2.1.2. Kaplamsal Tanım (Extentional Definition)

Swensen'e göre içsel tanımın aksine bu tanım türü genel sözlüklerde daha az görülür. Etkin görüldüğü sözlükler terminoloji ve teknik sözlüklerdir. Yine Svensen'in "motorlu taşıt: otomobil, motosiklet, otobüs, kamyonet, kamyon vb." örneğinden hareketle kaplamsal anlam bir kavramın sahip olduğu bütün alt anlamlardan oluşur.

TL, genel bir sözlüktür, teknik ve terminolojik bir sözlük değildir, dolayısıyla bu tür tanımlara rastlanmamıştır.

2.4.2.1.3. Diğer Tanım Türleri

2.4.2.1.3.1. Eş Anlamlı Tanım (Synonym Definition)

Bir eşanlamlı, aynı dilde başka bir sözcük veya cümle ile tamamen veya hemen hemen aynı anlama gelen sözcük veya sözcük öbeğidir. Bazı sözlükbilimciler, eş anlamlıların (tüm bağlamlarda veya sosyal dil seviyelerinde) aynı anlama gelmediğini iddia eder, çünkü sözcüklerin kökleri, yazımları, sesbilgisel nitelikleri, çağrışımları, belirsiz anlamları, kullanımları vb. onları benzersiz kılar.

Aksan (2000:190)'da "Dilin bir nesneyi, durumu ve olayı ifade etmede en basit ve en rahat söylemi seçtiğini, dolayısıyla hiçbir dilin ikinci bir sözcüğe ihtiyaç duymadığını ifade ederek bir dilde anlam olarak biribiri ile tam örtüşen birden fazla sözcüğün bulunmadığını söyler. Erdem (2004:160) ise sözcüklerin kullanıldıkları değişik bağlamlar sebebiyle birbirine yaklaştığını sözcüklerde zaman içerisinde ortaya çıkan çok anlamlılığın eş anlamlılığa sebebiyet verdiğini ifade eder.

TL'de Arapça cetvelde Arapça maddebaşlarının tanımları ekseriyetle kısa tutulmuştur. Farsça maddebaşlarının tanımları ise Arapça maddebaşlarına göre daha açıklayıcıdır. Türkçe maddebaşlarının büyük bir bölümünün tanımları dahi yoktur, doğrudan Arapça ve Farsça karşılıkları verilmektedir. Bu dillere ait sözcükler arasındaki anlam ilişkisi eşanlamlılık (müradif)'tan ziyade eşdeğerlilik durumu olarak ifade edilmelidir (bk. Tablo 28.):

Tablo 28: Farsça maddebaşı eş anlamlı tanım örnekleri

S.	Maddebaşı	"	Tanım
241	ḥabbezâ	حَبَبًا	Medih manasına, merḥaba lafzıyla müradiftir ve "ne güzel" demek manasına ve mahal-i ta'accübde taaccüp manasına ve ma'nâ-yı tahsîn dahi ifade eder, Arabîde dahi bu manalara istimal olunur.
256	ḥaşâk	حَاشَاكَ	Süpürüntü, çerçöp, künâse, aslı ḥâre (حَار) idi, ḥârden temyiz için ahirine (ك) kâf lâhak olup (هـ) hâ-i alâmet, (ل) elif-i sâkine ve (ر) râ-i mühmele (ش) şîn'e kalb olundu, kâhî ḥas ile müradif edip (ḥasu ve ḥaşâk) derler ve kâhî hâr ile müteradif edip istimal ederler.

TL’de bazı Türkçe maddebaşları, eş anşamlısı olan başka bir Türkçe maddebaşına işaret etmektedir (bk. Tablo 29.):

Tablo 29: Türkçe maddebaşı eş anlamlı tanım örnekleri

S.	Maddebaşı	"	Tanım
44 5	şormak	صُورِمَق	Meşhurdur, emmek manasına. Arabîsi maşş . Fârisîsi mekîden, sair Arabî ve Fârisî müradifleri “ emmek ” maddesinde mezkurdur.
51 6	tomruk	طُومُرُوقُ	Meşhurdur. Hamam odunu ve fırın odunu misilli ağaçlara ıtlak olunur. Arabîsi cizl (cemi eczâl gelir). Fârisîsi hıvân, sair Arabî ve Fârisî müradifleri “ kütük ” madesinde mezkurdur.

2.4.2.1.3.2. Dilbilgisel İşlevle Tanımlama (Description of the Function of the Lemma)

TL’de Her üç dile ait maddebaşlarının bazılarında sözcüğün işlevi ile ilgili tanımlamalar da yapılır (bk. Tablo 30.):

Tablo 30: TL’de Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşı işlevle tanımlama

S.	Dil	Maddebaş	"	Tanım
11 7	Farsça	Biyâz	بِيَاذُ	“Getir, al gel” manasına sîga-i emirdir, i’tî.
13 2	Farsça	Bînend	بِيِنِنْدُ	Fi’l-i muzârînin cemidir, “görürler” manasına, yeravne ve “ümitvar” manasına gelir.
15 5	Arapça	Ba’ den	بَعْدًا	“Sonra”, pes manasına edattır.
26 5	Arapça	Temme	تَمَّمَ	Bitti tekmiil ve tetmîm oldu manasında fiil-i mâzidir, temâm şod .
16 7	Türkçe	Cevahir	جَوَاهِرُ	Arabîdir; cevher’in cemidir, kıymetli taştır. Sidk (ipliğe dizili olan cevahirdir). Fârisîsi gevher .

2.4.2.1.3.3. Günlük Dilde Kullanılan Sözcüklerin Tanımlanması (Evetyday and Familiar Words)

TL, genel bir sözlüktür ve günlük hayata ilişkin birçok sözcük maddebaşı yapılmış ve tanımları verilmiştir. Günlük dilde kullanılan ve hemen herkes tarafından bilinen bu sözcükler Türkçe cetvelde “meşhur”, “meşhurdur” ibaresi ile birlikte kullanılır (bk. Tablo 31.):

Tablo 31: Günlük dilde kullanılan Türkçe sözcüklerin tanımlanması

S.	Maddebaşı	"	Tanım
89	papağan	پَپَاغَان	Meşhur kuştur, âdem gibi söyler. Arabîsi babgâ , babbağâ . Fârisîsi tûtek , sârû , mürğ , zeyrek , sâr ,
159	çağane	چَاغَانَه	Meşhur sazdır, onunla çengiler oyun oynarlar. Arabîsi şagâne . Fârisîsi çegâne .

192	haram	حَرَامٌ	Meşhurdur, helalin zıttıdır. Arabî-i sahîhtir. Suht ve besl dahi haramdır. Fârisîsi şugûd, şehâd, şefû .
254	dehliz	دِهْلِيزُ	Meşhurdur. Evlerde olur. Arabîdir, cemi dehâlîz gelir. Fârisîsi dihlîz .

2.4.2.1.3.4. Karşıt Anlamlı Tanım (Antonymy)

Konuşmada ve yazıda sözcükler arasındaki zıtlık ilişkisine karşıt anlamlılık denir. Svensen'e göre sözlüklerde zıtlık bilgisi çoğunlukla sıfatlar veya türevleri için verilir ve bunların kullanımı eş anlamlılar kadar sık değildir. Sıfatların tanımlanmasında zıtlık büyük öneme sahiptir (2009:251). TL'nin Farsça ve Türkçe maddebaşlarının tanımlarında karşıt anlamlılıktan yararlanılmışken Arapça maddebaşlarının tanımında bu durum söz konusu değildir.

Tablo 32: TL'de Arapça, Farsça, Türkçe maddebaşlarında karşıt anlamlı tanımlama

S.	Dil	Maddebaş 1	"	Tanım
247	Arapça	Hak	حَقٌّ	Nâm-ı Cenâb-ı Hazret-i Bâr-i Teala Azze ismidir ve batılın zıttıdır ve muktezâ-yı adl ve hikmete mutabık olan nesne ve adl ve hikmet muktezası üzere lazım ve vacip olan nesne ve inkârı bir türlü reva ve sahîh olmayıp sabit ve mevcut olan nesne.
273	Farsça	Harabe	حَرَابَه	Viran, ıssız olan mahal ki mamurun zıttıdır, aslı harâb'dır, ahirinde hâ-i alâmet (◊) mef'ûldür.
194	Türkçe	Helal	حَلَالٌ	Arabîdir, "haram"ın zıttıdır, tilk dahi derler. Fârisîsi şefâ .

2.4.2.2. Köken Bilgisi (Etymological Information)

Hartman ve James (1998: 52)'e göre köken bilgisi, derleyici tarafından kullanıcının sözcüğün kökeni ile ilgili bilgi edinebilmesi için sunmuş olduğu bilgi türlerinden biridir. Sözlükler sundukları bilgi türüne ve bunu nasıl sunduklarına göre farklılıklar gösterirler ki her iki karar da kullanıcının ihtiyaçları hakkındaki varsayımlardan etkilenir. Genel sözlüklerin çoğu ve hemen hemen bütün tarihi sözlükler sözcüklerin mümkün olduğunca eski şekil ve anlamlarını takip edebilmek için çaba gösterirler. Bu anlamda *art zamanlı* (diachronic) ve tarihi sözlükler, *eş zamanlı* (synchronic) sözlüklere göre maddebaşlarının kökeni ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler verirler.

Sijs (2003: 312)'e göre etimolojik bilgiler sunan genel sözlüklerde köken bilgisi birkaç sözcükten en fazla birkaç satıra kadardır ve bir sözcüğün zaman içerisinde geçirdiği biçim ve anlam gelişimi bu alana sıkıştırılmıştır. "Sözlükte sunulması gereken köken bilgisi nelerdir ve sözlüğe ne kadar dâhil edilmelidir," sorusunun cevabı sözlüğün amacına ve kullanıcının hangi bilgileri bulmak istemesine bağlıdır. Sijs (2003: 313)'e göre sözlüklerde şu üç amaçtan hareket edilerek etimolojik bilgiler verilir:

Bilim adamlarına ve öğrencilere malzeme sağlamak;

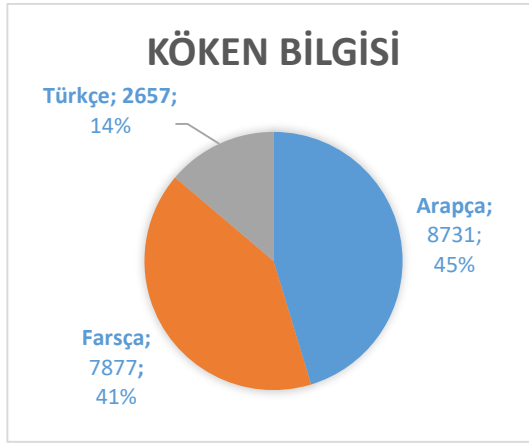
Dile dair anlayışı ve ilgiyi teşvik etmek;

Dil aracılığıyla, bir kültürün tarihi ve diğer kültürlerle ilişkileri hakkında fikir vermek.

TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşlarından hemen sonra açık açık veya *kısaltma* (abbreviation) şeklinde yazılmış bir köken bilgisi mevcut değildir. Bu durum TL'nin tasarımı ile de ilgili bir durumdur. Çünkü TL'de maddebaşları ve maddebaşlarına ait bilgi türleri her bir dil için ayrılmış sütunlar içerisinde alt alta yazılmıştır. Maddebaşlarına ait köken bilgisi ise cetvelbaşında verilmiştir. Buna göre TL'de 8731 sözcük Arapça, 7877 Farsça ve 2657 sözcük Türkçedir, TL'nin köken bilgisi ile ilgili dağılım Şema 4.'te görülmektedir:

Şema 4: TL'de maddebaşı köken dağılımı

2.4.2.3. Kullanım Bilgisi (Usage Information)

Sözlük hazırlayıcının sözlüğün kullanımı ile ilgili olarak sözlük kullanıcısının istifadesine sunmuş olduğu bilgi türüdür (Hartmann ve James, 1998:150). Kullanım bilgisinde maddebaşının bağlamına bağlı olarak farklı bilgi türleri ve kullanımlar sunulur. Dilbilgisel etiketlerin aksine kullanım etiketlerinin iletişimsel etkileşimin zamanına, yerine ve / veya koşullarına göre sözcüklerin kullanımına ilişkin sınırlamaları belirlemesi amaçlanmıştır. Landau (1984: 175) 'a göre, terminoloji ile uyumlu kullanım etiketleriyle belirtilen en yaygın bilgi kullanım şekilleri şunlardır:

Güncellik veya zamansallık: eski, modası geçmiş;

Kullanım sıklığı: nadir;

Coğrafi değişkenlik: Amerikan İngilizcesi (AmE), İngiliz İngilizcesi (BrE), vb. ;

Uzmanlık terminolojisi (alan etiketleri): kimya, astronomi; vb.;

Sınırlı veya tabu kullanımı: kaba, müstehcen;

Etki: saldırgan;

Argo: argo;

Biçim, işlevsel çeşitlilik veya kayıt: gayri resmi, konuşma, edebi, şiirsel, esprili;

Durum etiketi: standart olmayan, standart altı, okuma yazma bilmeyen.

TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerde düzenli bir kullanım bilgisi verilmemiştir. Kullanım bilgisi anlamında daha çok, sözcüğün kullanımına ilişkin bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler maddebaşı sözcüğün anlamına, dilde üstlendiği göreve,

diller arası eşdeğerliğine, alması gereken işaretlere vb. dair kullanım bilgisidir (bk. **Tablo 33.**):

Tablo 33: TL’de Kullanım Bilgisi

Dil	Maddebaş	"	Tanım
Arapça	El	أَلْ	Harf-i ta‘rîf olup isim ve sîfata ilhakla tayin için müstameldir, elḥamdü gibi.
Farsça	çûn-ân	چُونْ	İnceleyen manasına şöyle böyle, şu tarz demek, aslı çûn-ân (چُونْ)‘dır telaffuzunda tahfifen vavı hazf olunup işbâ‘-ı damme ile istimal olunur, murâd-ı ma‘na teşbihi ifade eder, hakeza .
Türkçe	şikayet	شِكَايَتْ	Arabî-i sahihtir, Türkîde dahi müstameldir. İştikâ’ , teşekkî , bunlar dahi şikayet gibidir. Fârisîsi gile , kûziş ’tir.

2.4.2.4. Örnek (Example)

Örnek, bir başvuru kaynağında sözcük ya da sözcük öbeğinin belirli bir biçiminin veya anlamının (cümle gibi) daha geniş bir bağlamda gösterilmesidir. Örnekler belirli bir kaynak ya da derlemeden alıntı olabileceği gibi derleyici tarafından da oluşturulabilir (Hartmann ve James, 1998:53).

Atkins ve Rundel (2008:458)’e göre örnek cümleler sözlük veri tabanın önemli bileşenlerinden biridir. Bazen bir maddebaşı, örnekleri olmadan neredeyse anlaşılabilir olur. Örneklerin özellikleri sözlüğün türüne ve kullanıcılarının ihtiyaç ve beklentilerine göre değişecektir. Tarihi sözlüklerde de geçerli olmak üzere iyi bir örneği oluşturan temel özellikler şunlardır:

Doğal (*daha sezgisel ve daha az nesnel*) ve tipik (*olağanüstü/nadir durumlar hariç herkes için geçerli olan*),

Bilgi verici,
Anlaşılabilir.

Örnek kullanımı sözlük türlerine göre farklılık oluşturmaktadır. Bazı sözlükler çok az sayıda örnek içerirken bazılarında örneklerden çokça istifade edilebilir. Etkin iki dilli sözlüklerde örnekler doğrudan çevirilerde verilen bilgileri tamamlar, kaynak dil kullanıcılarına hedef dildeki eş değeri seçmelerinde ve doğru şekilde kullanmalarında yardımcı olur (2008:506).

TL’de verilen örnekler cetvellere göre farklılıklar göstermektedir. 8725 maddebaşının yer aldığı Arapça cetvelde örnek yoktur. Bu cetvelde maddebaşlarının Türkçe tanımları yapılmış, akabinde Farsça eşdeğerleri verilmiştir. Farsça cetvelde ise ekseriyetle maddebaşlarının tanımı yapılmış, arkasından Arapça eşdeğeri verilmiştir. Bazı maddebaşlarında örnekler tanım ve Arapça eşdeğer sözcüğün ardından “*mesela*” ibaresi ile birlikte verilmiştir. Örneklerin sunumu ise farklılıklar göstermektedir (bk. **Tablo 34.**):

Tablo 34: Farsça cetveli tanım ve eşdeğer temelli örnek sunumu.

S.	Maddebaşı	"	Örnek
145	tırâşîden	تَرَاشِيدَنْ	Yonmak ve yolmak, naḥt, mesela; kalem yonmak, tüy yonmak gibi.

152	tefrîden	تَفْرِيدُنْ	Kavurmak, mesela eti kazanda kavurmak, kıy.
374	dü-renk	دُورَنَكْ	İkiyüzlü, münafık, içi dışına benzemeyen ve iki vecihli olan mesela gül-i ra' nâ gibi ve gece-gündüz.

Bazı örnek sunumlarında ise Farsça maddebaşı doğrudan kullanılmıştır (bk. Tablo 35.).

Tablo 35: Farsça maddebaşının örnek olarak kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Örnek
381	(deycûr)	(دِيْجُوْر)	Pek ziyadesiyle karanlık olan, muẓlim , mesela şebdeycûr karanlık gece demektir, leyl-i muẓlime manasına.
511	şenbih	شَنْبِيْه	Yevm , gün, mesela yekşenbe pazar günü.
141	tây	تَائِي	Kat manasına, zi' f , mesela: bir kata yektây denir ve bir donluk kumaş veya bez ve dört adedi.

Bazı örneklerde ise bağlam tam cümle şeklinde verilmiştir (bk. Tablo 36):

Tablo 36: Bağlamın tam cümle olarak sunumu

S.	Maddebaşı	"	Tam Cümle Bağlam
269	hacek	حَجَكْ	Nokta-i illet, mesela: (حجك سفيد در چشم فلان افتاد) derler, manası: <i>Falanın gözüne beyaz nokta düştü</i> , demektir.
354	dest-kâr	دَسْتَكَارْ	Ehl-i san'at olan, mesela bir masnu ve hoş-üslûb nesneye in destkâr falânest (این دستکار فلانست) derler yani: <i>Bu falanın el işidir</i> , demek olur.
305	hâb	خَوَابْ	Vâv-ı ma' dül ile hem uyku manasına ki Arabîde nev̄m derler ve hem düş görmek manasına, Arabîde rüya derler, mesela: “(خوابيدم) <i>uyudum</i> ” demektir ve “(خواب دیدن) <i>düş gördüm</i> ” demektir, bu lafız iki vecih üzeredir, vech-i evvel vâv (و) telaffuz olunmayıp ancak hâ (خ)’nın dammesine delalet için yazılır; vech- sâni vâv (و)’ın isbatıyla telaffuz olunur “rüya” manasıdır.

Türkçe cetvelde örnek kullanımı anlamında zenginlik ve çeşitlilik söz konusudur. Çalışmamızın muhtelif bölümlerinde de ifade ettiğimiz üzere TL’de Türkçe maddebaşlarının büyük bir bölümünde tanım yoktur. Doğrudan Türkçe maddebaşının Arapça ve Farsça karşılıkları verilmektedir. Türkçe maddebaşlarında örnek kullanımı ile ilgili bir standart da yoktur. Örnekler maddebaşından ziyade Arapça ve Farsça karşılıklar üzerinde yoğunlaşmıştır (bk. Tablo 37.):

Tablo 37: Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıklarında örnek kullanımı.

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Örnek Kullanımı
61	Ötmek	أَوْتَمَكْ	Arabîsi şadh (mesela: Horoz öttü, demek صَدَحَ الدِّيَكْ demektir). Fârisîsi sirâyiden , şuhûliden .
376	Şişmek	شِشْمَكْ	Arabîsi intifâh (mesela: Atın karnı şişti, demek اِنْتَفَحَ بَطْنُ الْفَرَسِ demektir), teverrüm , hudûr , ver̄m ; rebv (korkudan şişmektir); iḥbintâ (karnın şişmektir); icfîzâz (leş şişmektir). Fârisîsi âmâsiden , âmâyiden , âmâhiden ’dir.
381	Sabah	صَبَاحْ	Meşhur, Arabîdir; Türkîde dahi müstemeldir. Bükre , felaḳ , sabah demektir. Fârisîsi bâm ; bâmdâd (çün sabah demektir. Mesela: بَامْدَادُ چُونْ عَلَي السَّحَرِ اَمْدَمْ demektir).

336	sıvışmak	سببوشمك	Arabîsi melaş (mesela: <i>Sabun elimden sıvıştı</i> , demek مَلَّصَ الصَّابُونَ مِنْ سَببِوَشْمَكَ demektir); Fârisîde اَزْ دَسْتِ مَنْ لَغَزَانُ شُدْ demektir. Telezzuc , inmilâş sıvışmak manasına. Fârisîsi lağzân şuden .

Tablo 37.'de verilen “**şışmek**” maddebaşı ile ilgili olarak; önce “**intifâo**” Arapça eşdeğeri verilmiş, bu eşdeğer “*Atın karnı şışti*” tam cümle bağlamı ile örneklendirilmiş, akabinde “demek” mastarıyla Türkçe örnek cümlelerin Arapça eşdeğeri (**intifâh**) kullanılarak (اِنْتَفَحَ بَطْنَ الْفَرَسِ) yazılmıştır, devamında ise diğer Arapça eşdeğer sözcükler verilerek Farsça eşdeğerlere geçilmiştir.

Yine **Tablo 37.**'den aldığımız “**sabah**” maddebaşı ile ilgili olarak; önce “**sabah**” maddebaşının meşhur, Arapça bir sözcük olduğu ve Türkçe’de de kullanıldığı bilgisi, akabinde “Arabisi” ibaresi kullanılmadan “**bukre**” ve “**felak**” karşılıkları verilmiştir. Ardından “Farisisi” ibaresi ile birlikte “**bâm** ve **bâmdâd**” Farsça eşdeğerleri yazılmıştır. “**bâmdâd**” sözcüğünün “çün sabah” anlamına geldiği ifade edildikten sonra “mesela” ibaresi ile tam cümle şeklinde Farsça bağlam (بَاْمَدَادْ اَمَمْ), hemen ardından Farsça tam cümle bağlamının Türkçesi “*Çün sabah geldim*”; son olarak da aynı cümlelerin Arapçası (جِئْتُ عَلَى السَّحَرِ) verilmiştir.

Türkçe maddebaşlarına ait örnek bilgisi kullanımı ise sadece **-dek**, **-de** ve **-den** maddebaşları ile sınırlıdır (**bk. Tablo 38.**).

Tablo 38: Türkçe +dek, +de ve +den maddebaşlarında örnek kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Örnek Kullanımı
224	-dek	دَكَ	İşbu lafız Fârisî ise de Türkî lisanımızda cari olup intihâ manasını ifade eder. Mesela: Çarşıya dek, gibi. Arabîde ilâ (إِلَى) ile tabir olunur.]
239	-de	دِه	Bu lafız Türkî lisanımızda zarfiyyet manasını ifade eder. Arabîde “fi” (فِي), Fârisîde “ der ” (دَر) ile tabir olunur; mesela: Türkîce “evde” demek, Arabîce “fi’ d-dâr” (فِي الدَّارِ), Fârisîce “derhâne” (دَرْخَانَه) demektir.
231	-den	دَنْ	Bu lafız Türkî lisanında evveliyet manasını ifade eder. Mesela: Nereden, gibi. Arabîde (عَنْ) ve (مِنْ) Fârisîde (أَنْ) ve (بَرَائِ) ile tabir olunur. Türkîde “evden”, Arabîde mine’l-beyt (مِنَ الْبَيْتِ), Fârisîde ez hâne (از خانه) ile ifade olunur.

TL’de bir başka örnek bilgisi çeşitliliği de Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıklarına ilişkin olarak verilen darb-ı mesellerdir. Darb-ı mesel; darb (vurmak, dövmek, yerine koymak) ve mesel (örnek, benzer, nümune) sözcüklerinin terkibinden meydana gelmiş, üzerinde konuşulan konuya, duruma veya olaya uygun düşecek söz, meşhur söz, hikmetli söz anlamlarına gelir ve Türkçedeki atasözü sözcüğü ile karşılanır. TL’nin I. cildi ile sınırlı olmak üzere Türkçe cetvelde 92 adet darb-ı mesel vardır.

Darb-ı meseller parçacıl yapıda Türkçe maddebaşının Arapça veya Farsça karşılığı ve bu karşılığa ilişkin olarak verilen Türkçe bağlamdan sonra: “...diyecek mahalde mesel darp edip, ...mahalde mesel darp edip, ..hakkında mesel darp edip” gibi ibarelerden sonra yer alır. Sunulan bu örnekler Türkçe bağlamda ifade edilen durumun Arapça ve Farsça darb-ı meselidir. Bu darb-ı mesellerden örnekler **Tablo 39.** ve **Tablo 40.**’da görülmektedir:

Tablo 39: Arapça darb-ı mesellerin örnek olarak kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Tanım/Darb-ı Mesel
160	çekic	چَكِجْ	Arabîsi fiṭis {" <i>Bir emirde istinat eylediğin nesne kavi gerek zayıfa dayanılmaz,</i> " diyecek mahalde Araplar mesel darp edip <i>صَرَبْتُكَ بِالْفَيْطِيسِ</i> <i>خَيْرٌ مِنَ الْمَطْرِقَةِ</i> derler}.....
201	hamur	خَمُورْ	Arabîsi 'acîñ {" <i>Kendi akraba taallukatına kerem ve ihsan eyleyen kimse,</i> " hakkında Araplar mesel darp edip <i>الرَّيْتُ فِي الْعَجِينِ</i> <i>لَا يُضْبِغُ</i> derler}...
210	dargınlık	دَارْغَيْلُقْ	Arabîsi .... ḥafıza {" <i>Bir nesneyi işlemeye iktidarı var iken müsamaha edip o kârdan ferâgat</i> " mahalinde," Araplar mesel darp edip <i>إِنَّ الْمَقْدَرُ تَذَهَبُ الْحَفِيطَةُ</i> derler}.....

Tablo 40: Farsça darb-ı mesellerin örnek olarak kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Darb-ı Mesel Örneği
175	çiğer	چَكْرْ	....Fârisîsi çiğer, pût {" <i>Kuvveti ve kudreti yoktur,</i> " diyecek yerde acemler mesel darp edip <i>أَبْ دَرْ چَكْرْ</i> derler}.
179	çivit	چَوِيْثْ	....Fârisîsi nîl {'dir. " <i>Falan kimesnede fakirlik nişânesi vardır,</i> " diyecek mahalde Acemler mesel darp edip <i>أَنْكُشْت نَيْلْ كَشِيْدَه</i> derler}.
193	haşır	حَصْرْ	....Fârisîsi bûriyâ {" <i>Bir kimesne yeni evini tebrik ve tehniye edelim diyecek mahalde</i> " Acemler mesel darp edip <i>بُورِيَا بُوِي كُنِيْمْ</i> derler}.....

Türkçe cetvelinden aldığımız örneklere bakıldığında örnek bilgisi ile ilgili bir standardın olmadığı görülebilmektedir. Sözlük yazarı Türkçe maddebaşının Arapça ve Farsça veya karşılıklarını birbiri ardına sıralamış, bu sıralamada bazı karşılıkların tanımlarını yapmış, bazılarının tanımlarını yapmadan geçmiştir. Bu Arapça ve Farsça karşılıklar içerisinde hakkında bilgi sahibi oldukları ile ilgili darb-ı meselleri sözlüğüne almıştır.

Türkçe cetvelinde Arapça ve Farsça karşılıklar ilgili olarak sunulan örnekler sözlük hazırlayıcının kendi oluşturduğu (editorial example) örnekler değildir. Bu örneklerin Türkçe maddebaşlarının derlendiği LL'den aynı yöntemle alındığı görülmektedir. Örnek bilgisi içerisinde değerlendirdiğimiz Arapça ve Farsça cümle ve darb-ı mesellerin Türkçe karşılıklarının ve çevirilerinin verilmesi, örneklerin *anlaşılabilirlik*, *doğallık-tipiklik* ve *bilgilendiricilik* özellikleri ile uyduğu söylenebilir.

2.4.2.5. Çapraz Gönderim (Cross-Reference, Mediostructure)

Yong ve Peng (2007:100)'e göre çeşitli araştırmalar, sözlüklere temel olarak heceleme, telaffuz ve anlam için danışıldığını göstermektedir, bu sebeple sözlüklerde ilk ve öncelikli olarak yapılması gereken özelliklerden birisi sözlüğün *başvuru* (reference) işlevidir. Sözlük tasarımının ve derlemenin ilk aşamasından başlayarak sözlükbilimciler okuyucular için başvurunun nasıl daha kolay ve daha basit hale getirileceği sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sebeple erişimi ve başvuruyu kolaylaştırmak için alfabetik, çapraz referans, dizinleme ve sayfalama olmak üzere farklı sistemler tasarlamışlardır. Çapraz gönderim, bir başvuru kaynağında bilgiye erişimi kolaylaştırmak için kullanılan sözcük veya sembollerdir (Hartmann ve James, 1998: 32). İki dilli sözlüklerdeki çapraz referanslar açık, tutarlı ve kesin bir şekilde yapılandırılmalıdır. Çapraz gönderimler

genellikle sözlüklerde basit göstergeler veya sembollerle tanıtılırlar ve maddebaşının tanımından sonra veya maddebaşının tanımına eklenirler. Çapraz gönderimlerin aldığı biçimler sözlük yapımı sırasında alınan sözlükbilimsel kararlara göre değişebilir, ancak hangi biçimde olursa olsun tutarlı bir şekilde kullanılması gerekir (Yong ve Peng 2007:100).

Bergenholtz ve Tarp (1995:215)'a göre iki tür çapraz gönderim vardır, bunlar: *sözlük içi çapraz gönderim* (dictionary-internal cross-references) ve *sözlük dışı çapraz gönderim* (dictionary-external cross-references)'dir. Svensen sözlükiçi çapraz gönderimi; çapraz gönderim bir sözlük maddesinin içerisine işaret ediyorsa *madde içi çapraz gönderim* (entry-internal cross-reference), bir başka maddebaşına işaret ediyorsa *maddedışı çapraz gönderim* (entry-external cross-reference) olmak üzere ikiye ayırır (2009:388).

Yong ve Peng iki dilli sözlüklerdeki çapraz gönderimi iki alt başlıkta değerlendirir, bunlar: *açık çapraz gönderim* (explicit cross-reference) ve *kapalı çapraz gönderim* (implicit cross-reference)'dir. *Açık çapraz gönderim*, sözlüklerde genellikle *bakınız* (see), *ayrıca bakınız* (see also), *karşılaştır* (compare), ile karşılaştır (*cf.*) gibi göstergelerle verilir. Bazı sözlüklerde, çapraz gönderim yıldız işareti (*), oklar (↑, →, ⇑, ⇒) ve denklik (=) işaretleri ile de gösterilir. Sözlük yapımı sürecinde semboller tercih edilir, çünkü yer tasarrufu sağlarlar ve sözlük metninde hemen tanınırlar. Bununla birlikte sembol kullanımı, sözlükleri doğru olmayan bir şekilde kullanma eğilimine karşı asgari seviyede tutulmalıdır. *Kapalı çapraz gönderim* ise *geçmiş zaman biçimi* (past form of...), *...çoğul biçimi* (plural form of...), *...kısaltması* (abbreviation of ...), *...örtmececi* (euphemism for...) gibi ibarelerle maddebaşı veya maddebaşı ilgili bir sözlüksel birimin açıklaması veya maddebaşına ilişkin daha fazla bilginin sunulması veya okuyucunun ilgisinin bir noktaya yönlendirilmesi içindir (Yong ve Peng 2007:100).

Çapraz gönderimler, alandan tasarruf etme, sözlüğün farklı yerlerinde bilgilerin gereksiz yere tekrarlanmasından kaçınma ve kullanıcıyı daha fazla ilgili bilginin bulunduğu yere yönlendirme işlevine sahiptir. Sözlük kullanıcılarına sözlüğü kullanmadan önce başvuru ile ilgili bilgileri okuması şiddetle tavsiye edilir, aksi halde sözlükteki bilgilerin çoğu asla kullanılmayacak ve birçok sözlük asla tam olarak tanınamayacaktır (2007:100).

TL'de çapraz gönderim örnekleri görülmektedir, ancak kurallı bir kullanım yoktur. Sözlükte madde içi, maddedışı, sözlükiçi ve sözlük dışı gönderim örnekleri görülmektedir. Çapraz gönderim için kullanılan sözcük ve tümceler TL'nin Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerinde benzerlik göstermektedir. Madde içi gönderimde "mezkur", maddedışı gönderimde "mezkurdur, yazılmıştır", sözlükiçi gönderimde (), (işaretleri, sözlük dışı gönderimde ise "mezkurdur, yazılmıştır" ibareleri kullanılmıştır (bk. **Tablo 41.**, **Tablo 42.**):

Tablo 41: "mezkur" ibareli madde içi çapraz gönderimler

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım
316	Arapça	cedî	جدى	Keçi oğlağı, büzgâle, keçi yavrusu ve felek-i burücdä Kavs burcuyla Delv burcu beyninde vaki olup şems <u>mezkur</u> burca kânûn-ı evvel sekizinde yahut dokuzunda duhul eder.

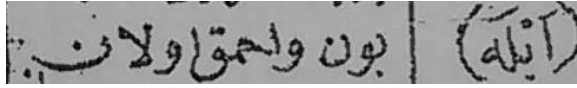
88	Farsça	berehmen	بِرَهْمَن	Hindistan'da putperest olarak asıl eski ahalisinin zürriyeti taifesinden bir fert ve mezheb-i <i>mezkurun</i> papası.
456	Türkçe	şungur	صُونُفُور	Meşhur kuştur. Arabisi sunğur 'dur. Asılda esmâ-i ricâlden bir isimdir. Sonradan <i>mezkur</i> kuşa dahi itlak olunmuştur. Lügat-ı fasiha değildir. Fârisîsi şenğur , şenğâr .

Tablo 42: “mezkurdur”, “yazılmıştır” ibareli maddedışı çapraz gönderim

S.	Maddebaşı	"	Tanım
191	hacet	حَاجَتٌ	Arabîdir, Türkîde dahi müstameldir. Fârisîsi hâhiş , bâyeste . Sair esamisi “gerek” maddesinde <i>mezkurdur</i> .
274	döl	دُولٌ	Hayvan türemesi yani dişi hayvan. Arabisi ‘ırk, hiskele (cemi şesâkile gelir). Fârisîsi mâye, sair esamisi “ soy ” maddesinde <i>yazılmıştır</i> .

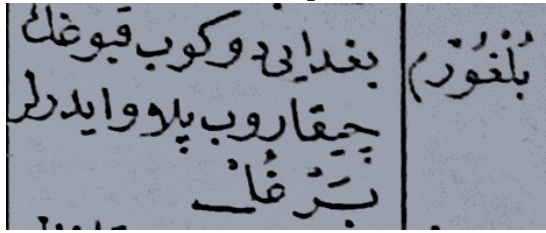
TL’de sözlükiçi çapraz gönderim belirli işaretlerle de sağlanmaktadır. Bu işaretler parantez “()” ve tek parantez “(” işaretleridir. Arapça ve Farsça cetvelinde bulunan maddebaşları ile ilgili bir durumdur. Türkçe cetvelde böyle bir çapraz gönderim şekli kullanılmamıştır. Arapça maddebaşı parantez içinde gösterilmişse bu, o sözcüğün Farsça’da aynı anlamda kullanıldığına; Farsça maddebaşı parantez içinde gösterilmişse bu, o sözcüğün Arapça’da da aynı anlamda kullanıldığına işarettir (bk. Kesit 13.):

Kesit 13: “()” İşaretli Çapraz Gönderim

“ebleh” maddebaşı Farsça cetvelde parantez içerisinde verilmiştir. Bu durum sözcüğün Arapça’da da aynı şekilde ve anlamda olduğunu ifade etmek için sözlükte kullanılan bir yöntemdir. Ebleh sözcüğü, Farsça cetvelde gösterildiği için Arapça cetvelde gösterilmemiştir.

Kesit 14: “)” İşaretli Çapraz Gönderim

“bulğur” maddebaşı, Farsça cetvel içerisinde yer almaktadır ve sonunda tek parantez (yay) işareti bulunmaktadır. Bu durum sözcüğün Türkçede de bu şekli ve anlamı ile kullanıldığını göstermek içindir. Buğday sözcüğü ayrıca Türkçe sözcükler cetvelinde gösterilmemiştir.

TL’de sözlükdışı çapraz gönderim örneklerine de rastlanılmaktadır. Bu gönderimlerde maddebaşı ile ilgili bilgi edinilecek başka başvuru kaynaklarına ve sözlüklere gönderim yapılır. Ancak bu gönderimlerin hiçbirisi TL’nin metinlerarasılık ilişkisine sahip olduğu sözlüklerle ilgili değildir (bk. Tablo 43.).

Tablo 43: Sözlükdışı çapraz gönderim

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım
244	Farsça	Hassân-ı 'acem	حَسَّانِ عَجَمٍ	Hâkânî'nin lakabı olduğu <i>Şerefnâme</i> 'de mezkurdur.
392	Farsça	Rüstem	رُسْتَمٌ	İran'da meşhur âlim bir pehlivan ismidir, <i>Şehnâme</i> 'de mezkurdur.
81	Türkçe	Ülker	أولكر	Kumaşın yüzünde olur. Arabîsi zi'bir . Fârisîsi rûy-ı kummâş , ism-i mahsûsu bulunmamış ise de <i>Kenzü'l-Lügat</i> vesairede tahrir olduğu üzere yazılmıştır.
440	Türkçe	Åubaşı	صُو بَاشِي	Arabîsi, Türkîde müstamel olduğu vecih üzeredir. Lügat-i müvellededir, hatta <i>Fetâvâ-yı Hayriyye</i> 'nin ekser mesâilinde mezkurdur. Fârisîsi serbâk 'tır.

Bazı örneklerde ise gönderimin yapıldığı kaynak belirli değildir. Bu gönderimler daha çok dilin doğal akışı içerisinde hedef göstermeksizin ifade edilen "tefâsirde, bazı kütübe, mecmû'u'l-fürste, kütüb-i nahivde gibi ibarelerle yapılan çapraz göndermelerdir (bk. Tablo 44.):

Tablo 44: Hedef göstermeksizin yapılan çapraz gönderimler.

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım
476	Arapça	sidretü'l-müntehâ	سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى	Yedinci kat gökte bir ağaç keyfiyyât-ı mufassalası <i>tefâsirde</i> zikr olunmuştur.
192	Farsça	cuhâ	جُحَى	Hoca Nasreddin gibi latifegû bir zatın ismidir, beyne'l-Arab meşhur ve fikrâtı <i>bazı kütübe</i> mesturdur ve latife-gûy ve Oğuzane vaz ve tekellüm edene denir.
451	Türkçe	şofıra demek	صَفْرَا دِيمَك	Arabîsi ba'de, şümme (bundan sonra demektir. Şurût-ı isti' mâli <i>kütüb-ü nahivde</i> mezkurdur), şumm , şümme manasınadır. Fârisîsi pes , sonra demektir.

2.5. Dış Veri (Outside Matter)

Hartmann ve James'e göre *dış veri*, bir başvuru kaynağının sözcük listesi dışındaki bütün yapısının bileşenlerine verilen genel addır. Dış veri daha çok; *baş veri*/Front Matter (önsöz ve kullanım kılavuzu gibi), *iç veri*/middle matter (tablo ve örneklerin sunumu gibi), *son veri*/back matter (isim listeleri, değerler ve ölçüler gibi) gibi başlıklar altında değerlendirilir.

Atkins ve Rundel'e göre basılı sözlüklerde geleneksel olarak başveri ve son veri bulunur. Bu bölümlerin içeriği kullanıcıların ihtiyaçlarına bağlı olarak büyük ölçüde değişir. Svensen (2009:379)'da bir sözlüğe ait dış verinin daha çok sözlüğün bileşenlerinin fiziki konumu ile ilgili olarak sınıflandırıldığını, ancak işlev bakımından sınıflandırılmasının daha faydalı olacağını ifade ederek dış veriyi şu başlıklar altında değerlendirir:

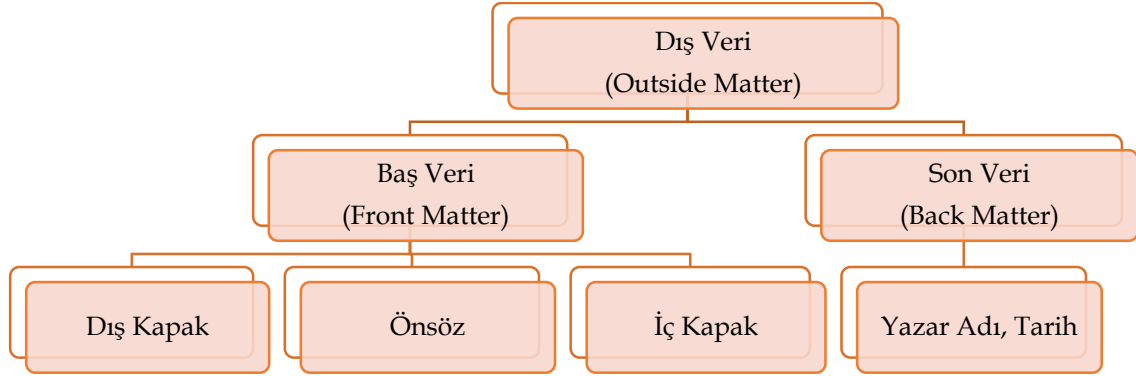
- Amaç dil hakkında bilgi vermek
- Sözlüğün kendisi ile ilgili bilgi vermek (metafunction)
- Sözlüğün erişim yapısına ait bileşenlerle ilgili bilgi vermek
- Diğer işlevlerle ilgili bilgi vermek.

TL'nin I. cildine ait dış veri; *baş veri* ve *son veriden* oluşmaktadır. Sözlükte iç veriye ilişkin bir bilgi gözlenmemiştir. Baş veride dış kapak, iç kapak (s.I), ön söz (s.II-

VI) bulunmaktadır. Son veride ise I. cildin tamalandığına ilişkin ifade, yazar adı ve tarih (s. 520) bulunmaktadır. TL'nin dış verisi Şema 5.'de görülmektedir.

Şema 5: TL'nin Dış Veri Bileşenleri

2.5.1. Baş Veri (Front Matter)

Sözlüklerde sözlük metninden önce verilen bilgilere baş veri denir. Hartmann ve James (1998:60)'e göre genel sözlüklerde baş veride daha çok şu bilgilere yer verilir:

- i. *kapak sayfası* (title page),
- ii. *künye* (copyright),
- iii. *yayıncı* (imprint),
- iv. *teşekkür yazıları ve ithaf* (acknowledgements and dedication),
- v. *ön söz* (foreword or preface),
- vi. *içindekiler* (table of contents),
- vii. *katkıda bulunanlar* (list of contributors),
- viii. *kısaltmalar ve/ ya da şekiller listesi* (list of abbreviations and/or illustrations used),
- ix. *sesletim listesi* (pronunciation key),
- x. *kullanım kılavuzu* (user's guide),
- xi. *sözlüğe dair bilgiler* (notes on the nature, history and structure of the language),
- xii. *sözlük dilbilgisi* (dictionary grammar).

TL'nin baş verisinde dış kapak, iç kapak (s.I), ön söz (s.II-VI) yer almaktadır.

2.5.1.1. Dış ve İç Kapak

Ön cilt mukavva ve sadedir. Sırt cildi yaldızlı ve işlemelidir. İç sayfalarda herhangi bir temellük kaydı yoktur.

2.5.1.2. Ön Söz

TL'de ön söz 5 sayfadan oluşmaktadır. İç kapaktan hemen sonra yer alır ve bir bütündür. İçerisinde:

- i. *"istirham min ehl-i kirâm"* başlıklı küçük bir takriz metni,
- ii. *"ihtar"* başlıklı sözlükte uygulanan metod ile ilgili bilgilerin verildiği bölüm,
- iii. *"tarif-i Arabî"* başlıklı Arapça cetvelin tanıtıldığı bölüm,
- iv. *"kaide"* başlıklı Arapça cetvelin kullanımı ile ilgili bilgilerin verildiği bölüm,
- v. *"tarif-i Fârisî"* başlıklı Farsça cetvelin tanıtıldığı bölüm,

- vi. "kaide" başlıklı Farsça cetvelin kullanımı ile ilgili bilgilerin verildiği bölüm,
vii. "tarif-i Türkî" başlıklı Türkçe cetvelin tanıtıldığı ve bu cetvelin kullanımı ile ilgili bilgilerin verildiği bölüm,
viii. "fihrist-i lügat-i Arabî", "fihrist-i lügat-i Farisî" ve "fihrist-i lügat-i Türkî" başlıklı bölümler yer alır.

TL'nin ön sözünde sırasıyla aşağıdaki bilgiler yer alır:

- i. Sözlüğün adı
- ii. Sözlüğün yazılmasına isteyen kurum
- iii. İlim ehlerinden hata ve eksiklerin düzeltilmesi ile ilgili yardım isteği
- iv. Kusurlara dair özür
- v. Sözlüğün basım tarihi
- vi. Sözlükte yararlanılan kaynaklara ait genel ifade
- vii. Sözlüğün kaç ciltten oluştuğu
- viii. Arapça ve Farsça'ya ait genel bilgi.
- ix. Sözlüğün hazırlanma yöntemi
- x. Arapça cetvele ait kullanım bilgisi
- xi. Maddebaşı çapraz gönderim bilgisi
- xii. Sözlükte kullanılan işaretlerle ilgili bilgi
- xiii. Farsça cetvele ait kullanım bilgisi
- xiv. Türkçe cetvele ait kullanım bilgisi
- xv. Maddebaşı seçimine ait bilgi
- xvi. Sözlüğün hedef kitlesi
- xvii. Dua

Sözlüğün ön sözünde sözlüğe ilişkin olarak verilen bilgiler, aranılan bilgi türüne göre farklılıklar göstermektedir. Sözlüğün ve yazarın tanıtımı, sözlüğün derlem olarak yararlandığı kaynaklar ile ilgili verilen bilgiler kısa ve yetersizdir. Sözlük ve sözlüğün yapısına ilişkin olarak verilen bilgilere bakıldığında, sözcük listesinin hazırlanmasında kullanılan alfabetik sıralama üzerine verilen ayrıntılı bilgiler örneklerle desteklenmiş ve bir maddebaşının sözlükte nasıl bulunacağına dair sözlük kullanıcılarına önemli bilgiler verilmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerinin kullanımı, maddebaşlarına ilişkin olarak verilen bilgiler yeterli seviyededir ve örneklerle desteklenmiştir.

2.5.2. Son Veri (Back Matter)

TL, son veri açısından zengin bir sözlük değildir. Sözcük listesinin bitiminden hemen sonra verilen bilgilerde Allah (cc) yardımıyla I. ve II. cildin tamamlandığı bilgisi, sözlüğü yazan katibin adı ve sözlük yazımının bitirildiği tarih yer almaktadır. Son veri sayfasında İSAM'a ve Ziyad Ebuzziya Koleksiyonu'na ait temellük mührü de bulunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Nâzım Bin Muhammed tarafından hazırlanan Tercümânü'l-Lügat adlı eser sözlükbilim kuramlarının bakış açısıyla kullanıcı ve sözlük ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Yapılan bu incelemeyle aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

1. TL, yazılış amacı ve hedef kitlesi bakımından genel bir sözlüktür. TL'nin bütüncül yapısına bakıldığında sözcük listesi alfabetik ilke doğrultusunda sözcüklerin ilk iki harfine göre sıralanmıştır. Sayfa düzeni ve maddebaşlarının yerleşimi bakımından

nesir tarzı yazılan sözlüklerden farklı olarak Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşları üç ayrı cetvelde, maddebaşlarının tanımı ve Arapça ve Farsça eşdeğer karşılıkları da yine üç ayrı cetvelde verilmiştir. Bu hali ile TL, Arapça'dan Türkçe ve Farsça'ya; Farsça'dan Türkçe ve Arapça'ya ve Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya tercüme şeklinde hazırlanmış çok dilli bir sözlüktür.

2. Sözlük kullanımı bakımından aktif öğrenciler ve başvuru odaklı kullanıcılar farklı ihtiyaçlara, beklentilere ve amaçlara sahiptir. TL, için sözlük yazarı "Yeni başlayan dil öğrencileri için çok açık olmasa da araştırmacılar açısından bâkir bir eser olduğu ve kalplere neşe verdiği bir gerçektir," ifadesini kullanır. TL üzerinde yapmış olduğumuz incelemelerden edindiğimiz bilgiler TL'nin dil öğrencileri ve başvuru odaklı kullanıcılar için üç dili ihtiva eden önemli bir başvuru kaynağıdır.

3. Tek dilli sözlükler, tek dilli doğaları nedeniyle yalnızca tek yönlü olabilirler; ancak iki dilli sözlükler *tek yönlü* (unidirectional) veya *çift yönlü* (bidirectional) olabilirler. Tek dilli sözlükler, sadece bir dilin sözcükleri ile ilgilenirler ve genellikle ana dili konuşanların ihtiyaçlarına cevap vermek içindir. İki dilli sözlükler ise iki dili koordine etmeli ve iki dilden birinin veya her iki dilin de anadili konuşucularının ihtiyaçlarına cevap vermelidir (Yong ve Peng, 2007:106). TL, sahip olduğu özellikleri bakımından çift yönlü bir sözlüktür. TL'de asli dil Türkçedir. Arapça ve Farsça öğrenmek isteyen Türkler için tasarlanmıştır ve bu haliyle Arapça ve Farsça maddebaşlarına ait tanımların Türk dilinde verilmesi *tek yönlü* (monodirectional) bir sözlük olduğuna işaret etse de sözlüğün Arapça, Farsça ve Türkçe cetvelinde üç dile ait karşılıkları ihtiva etmesi, yani ana dili Türkçe olanlar yanında Arapça ve Farsça olanların da sözlükten yararlanabilecek olmaları iki yönlü bir sözlük olduğunu göstermektedir.

4. Sözlükte maddebaşı seçimi sözlüğün hedef kitlesine, amaçlanan işlev ve hacmine göre değişiklik gösterir. TL'nin I. cildi ile sınırlı çalışmamızda Arapça 8731, Farsça 7879, Türkçe 2658 olmak üzere toplam 19268 maddebaşı vardır. Sözlükte bu maddebaşlarının neye göre seçildiği, seçimin nerede sınırlandırıldığı ve *sözcük türü* (word class) ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. TL'nin hazırlanmasında ve maddebaşlarının seçilmesinde kendisinden önce yazılmış olan sözlükler kaynaklık etmektedir. Nitekim, yazar eserin mukaddime bölümünde, sözlüğünü güvenilir ve bilinir birçok kitaptan istifade ederek yazdığını ve yeni başlayan dil öğrencileri için ve çok açık olmasa da araştırmacılar açısından bâkir bir eser olduğu söylemektedir. TL'deki maddebaşları Arapça, Farsça ve Türkçe cetveler arasında farklılıklar gösterse de genel itibarı ile zengin bir içeriğe sahiptir. Kaynak dillerin temel sözcüklerinden başlamak üzere yazıldığı dönemin insan ihtiyaçlarına cevap veren hemen her sözcüğe yer vermektedir.

5. Hemen hiçbir sözlük tamamıyla özgün değildir. Dolayısıyla hemen her sözlükte daha önce yazılmış sözlüklerden etkilenme ve belirgin izler taşıma durumu vardır. TL de kendisinden önce yazılmış olan sözlüklerden etkilenmiştir. TL de Arapça ve Farsça sözcük listesindeki maddebaşları ve tanımları bakımından J. W. Redhouse'un hazırlanmış olduğu Müntehabât-ı Lügat-i Osmânî; Türkçe sözcük listesindeki maddebaşları, maddebaşlarının tanımları ve Arapça, Farsça karşılıkları bakımından ise Mehmed Esad Efendinin Lehcetü'l-Lügat isimli sözlüğünden yararlanılmıştır. TL ve sözü edilen sözlükler arasındaki metinlerarasılık ilişkisi "gizli alıntılar ve anırtmalar" şeklindedir, "alıntı, gönderge, eser adı ya da yazarının açıkça bildirilmesi" biçiminde açık bir metinlerarasılık ilişkisi gözlenmemiştir.

6. TL'nin parçacıl yapısına bakıldığında maddebaşlarının biçimi ve anlamı ile ilgili bilgilerin Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesinde farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Sonuç ve değerlendirmenin bundan sonraki bölümü TL'nin parçacıl yapısındaki bilgi türlerin değerlendirmesi üzerine olacaktır:

i. Yazım bilgisi, bir dilin söz varlığını o dilde yürürlükte olan yazım kurallarına uygun olarak yazma işlemidir. TL'deki yazım bilgisi sözlük yazarının yararlandığı kaynaklarla ilişkilidir. Parçacıl yapıda yazım bilgisine ilişkin olarak verilen bilgiler sınırlıdır. Ancak, 3 cetvel halinde tertip edilen ve herbir cetvelin "maddebaşı, tanım ve eşdeğer karşılık" şeklinde düzenlendiği ve yazıldığı bu sözlükte yazım bilgisine ait bilgiler eserin mukaddime bölümünde "Tarif", "Kaide", "İhtar" başlıkları altında verilmiştir.

ii. Arapça ve Farsça dillerinin yazımında genel olarak harekeye başvurulmaz ve bu durum ana dili Arapça ve Farsça olanlar veya bu dilleri iyi bilenler için bir sıkıntı oluşturmaz. Ana dili Arapça ve Farsça olmayan bir öğrenci için sözcüklerin sesletim bilgisine ihtiyaç vardır. Sözlüklerde bu durum doğrudan sözcüklerin sesletiminin verilmesi ve sözcüğün harekelendirilmesi ile mümkün olacaktır. TL'de maddebaşları harekeli olduğu için uzun uzun sesletim bilgisine yer verilmez. Türkçe tanımlar harekesiz, Arapça ve Farsça karşılıklar ise yine harekeli olarak yazılmıştır.

iii. TL, çok dilli genel bir sözlüktür, dolayısıyla Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine ait çokça maddebaşını, bu maddebaşlarının Türkçe tanımlarını ve Arapça, Farsça karşılıklarını içermektedir. TL'nin sözcük listesine bakıldığında Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine ait isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, hitap vb. isim türlerini; mastar fiil, çekimli fiil, birleşik fiil vb. fiil türlerini ve kimi sözcüklere ilişkin olarak verilen dilbilgisel bilgileri görmek mümkündür. Maddebaşlarının tamamı için dilbilgisel bilgi verilmemiştir, dilbilgisel bilgi verilen maddebaşı her üç dil için sınırlıdır. Maddebaşlarının ekseriyeti sözcükbirimlerdir, bir sözcüğe ait sözcükbiçimler (isimler için çokluk biçimleri, eylemlerin kip, zaman ve kişi çekimli biçimleri vb.) maddebaşı yapılmıştır ancak bunların sayısı sınırlıdır.

iv. TL'nin Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listelerindeki hiçbir maddebaşının parçacıl yapısında kökene ilişkin bilgi mevcut değildir; bu durumun sebebi maddebaşı sözcüklerin kökenine ait bilginin "*bâbü'l-elif mine'l-Arabîyye, bâbü'l-elif mine'l-Fârisîyye ve bâbü'l-meftûhatü mine't-Türkiyye* vb." ifadelerle cetvel başında verilmiş olmasıdır. Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşları ayrı ayrı sütunlarda verildiği için maddebaşının kökeni ile ilgili bir belirsizlik söz konusu değildir.

v. TL'nin Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerinde verilen tanımların bir standardı yoktur. Arapça ve Farsça cetvelde Arapça ve Farsça maddebaşları Türkçe tanımlanmışken Türkçe cetvelde Türkçe maddebaşlarının neredeyse tamamına yakınının tanımı dahi yoktur, doğrudan Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça eşdeğerleri verilmiştir. Ayrıca tanımların büyük bir bölümü sözlük yazarının yararlandığı kaynaklardan alınmıştır. Bununla birlikte yazara ait tanımlar da sözlükte yer bulmaktadır.

vi. TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerde düzenli bir kullanım bilgisi verilmemiştir. Kullanım bilgisi maddebaşlarının parçacıl yapısından daha çok sözlüğün önsözünde "Tarif", "Kaide", "İhtar" başlıkları altında genel ifadelerle sunulmuştur.

vii. TL'de verilen örnekler cetvellere göre farklılıklar göstermektedir. 8725 maddebaşının yer aldığı Arapça cetvelde örnek yoktur. Bu cetvelde maddebaşlarının Türkçe tanımları yapılmış, akabinde Farsça eşdeğerleri verilmiştir. Farsça cetvelde ise ekseriyetle maddebaşlarının tanımı yapılmış, arkasından Arapça eşdeğeri verilmiştir. Bazı maddebaşlarında örnekler, tanım ve Arapça eşdeğer sözcüğün ardından "mesela" ibaresi ile birlikte verilmiştir. Türkçe cetvelde örnek kullanımı anlamında zenginlik ve çeşitlilik söz konusudur, bu cetvelde örnek cümleler, tam bağlam ifadeler, özlü sözler, deyimler, darb-ı meseller örnek olarak kullanılmıştır.

viii. TL'de çapraz gönderim örnekleri görülmektedir, ancak kurallı bir kullanım yoktur. Sözlükte maddeici, maddedışı, sözlükiçi ve sözlükdışı gönderim örnekleri vardır. Çapraz gönderim için kullanılan sözcük ve cümleler Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerde benzerlik göstermektedir. Maddeici gönderimde "mezkur", maddedışı gönderimde "mezkurdur, yazılmıştır", sözlükiçi gönderimde (), (işaretleri, sözlükdışı gönderimde ise "mezkurdur, yazılmıştır" ibareleri kullanılmıştır. TL'de sözlükiçi çapraz gönderim belirli işaretlerle de sağlanmaktadır. Bu işaretler parantez "(" ve tek parantez "(" işaretleridir. Bu çapraz gönderim şekli Arapça ve Farsça cetvelde bulunan maddebaşları ile ilgili bir durumdur. Türkçe cetvelde böyle bir çapraz gönderim şekli kullanılmamıştır. Arapça maddebaşı parantez içinde gösterilmişse bu, o sözcüğün Farsça'da aynı yazım ve anlamda kullanıldığına; Farsça maddebaşı parantez içinde gösterilmişse bu, o sözcüğün Arapça'da da aynı yazım ve anlamda kullanıldığına işaret ederken sonuna tek parantez işareti alan Arapça ve Farsça maddebaşının ise Türkçe'de aynı yazım ve anlamda kullanıldığına işaret eder.

TL'nin I. cildine ait dış veri; baş veri ve son veriden oluşmaktadır. Sözlükte iç veriye ilişkin bir bilgi yoktur. Baş veride dış kapak, iç kapak (s.I), ön söz (s.II-VI) bulunmaktadır. Son veride ise I. cildin tamalandığına ilişkin ifade, yazar adı ve tarih (s. 520) bulunmaktadır. TL, son veri açısından zengin bir sözlük değildir. Sözcük listesinin bitiminden hemen sonra verilen bilgilerde sözlüğün I. ve II. cildin tamamlandığı bilgisi, sözlüğü yazan kâtibin adı ve sözlük yazımının bitirildiği tarih yer almaktadır. Son veri sayfasında İSAM'a ve Ziyad Ebuzziya Koleksiyonu'na ait temellük mührü de bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK.
- Dinçer, Ş. (2011). Sözlükbirimlerin Oluşturulmasına Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Bir Bakış Denemesi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, No: 4, ss. 31-39.
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki.
- Alpak, M. N. (2006). "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazı Efendi'nin Tercümânü'l-Lugat Adlı Eserinin İncelenmesi", Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aslan, E. (2017). "Eser-i Şevket: Sözlükbilimsel İnceleme, Metin, Dizin", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Aslan, E. (2017). "Sözlükbilimsel İnceleme Yöntemi: Eser-i Şevket Örneği/ A Method For Lexicographical Analysing: Eser-i Şevket Sample", *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or*

- Turkic, ISSN: 1308-2140, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12510>, Volume 12/30, p. 35-70
- Atkins, S. ve Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York: Oxford.
- Bergenholtz, H. ve Tarp, S. (2003). "Two Opposing Theories: On H.E. Wiegand's Recent Discovery of Lexicographic Functions", *Hermes, Journal of Linguistics*. No: 31, ss. 171-196.
- Bowker L. (2003) "Specialized Lexicography and Specialized Dictionary", A Practical Guide to Lexicography, Editör: Piet Von Sterkenburg, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, ss. 154-166.
- Boz, E. (2013). "Edilgen ve Etken Sözlükler Bağlamında Türk Dilinin Gelişim Sürecine Bir Bakış" Elginkan Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı -Geçmişten Geleceğe Türkçe-Kurultayı (17-19 Nisan 2013 İstanbul)
- Bulut, F. (2018). "Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi", *Edebi Eleştiri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1.
- Fathi, B. (2014). *Uzmanlar ve Uzman Sözlükbilimi: Bakış Açuları ve İhtiyaçlar*. (Çev. Ezgi Aslan), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, ss. 91-112
- Gouws R. (2003) "Types of Articles Their Structure and Different Types Of Lemmata", A Practical Guide to Lexicography, Editör: Piet Von Sterkenburg, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, ss. 34-43.
- Hartmann, R. K. ve James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (Çev. Mehmet Gürlek, Ellen Patat), İstanbul: Kesit.
- Landau, S. (1984). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Öz, Y. (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK.
- Sijs, N. V. D. (2003) "The codification of etymological information", A Practical Guide to Lexicography, Editör: Piet Von Sterkenburg, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, ss. 312-323.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography (The Theory and Practice of Dictionary-Making)*. New York: Cambridge University Press.
- Swanepoel, P. (2003). "Dictionary typologies: A pragmatic approach", A Practical Guide to Lexicography, Editör: Piet Von Sterkenburg, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, ss. 44-69.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem.
- Yong, H ve Peng, J. (2007) *Bilingual lexicography from a communicative perspective*, Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. Walter de Gruyter.

